

Buzási Gábor (1969) klasszika-filológus, hebraista, az ELTE BTK Ókortudományi Intézetének adjunktusa, a Bibliatudomány minor felelőse. Kutatási területe a Biblia értelmezéstörténete és az antik vallási gondolkodás.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Hazudik-e Isten? Prófétai kommunikáció és igazságfogalom Mikeás történetében (1Kir 22)* (2017/4).

Iulianus császár Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához

Fordította, a bevezetőt és
a jegyzeteket írta Buzási Gábor

Bevezető

Az itt közreadott szöveg Iulianus császár (361–363) egyik görög nyelvű prózahimnuszának magyar fordítása rövid értelmező jegyzetekkel. A szerző a művet saját bevallása szerint a mindössze másfél éves uralkodási idejére eső két téli napforduló (Kr. u. 361. vagy 362. december 25.) valamelyikének éjszakáin írta azzal a céllal, hogy a Napot, a mindenség királyát köszöntse vele.¹ A köszöntés módja egy filozófiai-teológiai értekezés, amely azért lehetett méltó módja a Nap megünneplésének, mert a szerző – számos nem keresztény kortársával együtt – a Napot lélekkel és értelemmel felruházott istenségnek tekintette, amely fényével, hőjével és mozgásával hozza létre, élteni és működteti a világot.

A műből kiderül, hogy az isten, akit a szerző a Napként tisztel, nem is az égitest, hanem az azon keresztül ható transzcendens isteni értelem ('értelmes isten', *noeros theos*), aki ily módon nemcsak a fizikai világ felett uralkodik, hanem a lelkeket és az értelmeket is ő világítja meg gondolatokban és sugallatokban megnyilvánuló láthatatlan sugaraival. Ez a kettős természetű, egyszerre transzcendens és fizikai (látható) istenség a hellén császár gondolkodásában Krisztus nem keresztény ellenpárja volt, és ugyanúgy a valóság teljességének egyetlen és legvégső forrásából származik, ahogyan Krisztus az Atyából.² Ennyiben a himnusz a mondanivalója mélyén polemikus irányultságú, az itt olvasható szövegben azonban ez – a császár más műveivel ellentétben – alig látszik. Itt egy sokszor költői nyelven, máskor az újplatonizmus – a kor meghatározó filozófiai rendszere – fogalmaival kifejezett eszmefuttatást olvashatunk arról, hogy mi és ki tulajdonképpen a Nap, honnan származik, lényegének melyek a legfőbb sajátosságai, illetve milyen erők és művek révén hat a transzcendens-szellemi, az égi és a földi világra. Az említett erők és művek sokféleségét a császár hagyományos isteneknek felelteti meg, így a teológiai és természetfilozófiai fogalmak a hagyományos (görög, római és más ősi) vallások tartalmaira és alakjaira vetülnek rá, és azokat mintegy megelevenítik.

Mindezzel a császár, aki lelkesedése és fogékonysága dacára rövid élete során (331/332–363) nem részesülhetett teljes körű elméleti képzésben, egy viszonylag széles vallási-filozófiai irányzat híveként szólal meg, amelynek meghatározó gondolkodói az újplatonista Iamblichos tanítványai közül kerültek ki, és akiknek utódai hozták létre az 5. században a Syrianos, Proklos és Damaskios nevével fémjelzett athéni akadémiát. A himnuszban vázlatosan kifejtett napteológia részletes változatát a császár állítása szerint Iamblichos (240/245–320/325) személyesen dolgozta ki, ő maga ennek az értekezésnek pusztán a legfőbb gondolatait foglalja össze emlékezetből. Mivel azonban Iamblichos műve elveszett, ma Iulianus Nap-himnuszja képviseli a legteljesebben a 4. század pogány-platonista irányzatának a Nap és a fény jelensége és fogalma köré szerveződő politeista teológiáját. Ez a mű tehát ennek a Nap-teológiának egyedülállóan fontos tanúja.³

Ugyanakkor a szerző nem csupán Iamblichos közvetett tanítványa, hanem a Római Birodalom határozott vízióval rendelkező fiatal egyeduralkodója is, és a műben ennek is fontos nyomai láthatók. A himnusz utolsó része ugyanis Róma kivételezett történelmi szerepének teológiai-politikai megokolása, amit a császár a Naphoz

való közvetlen viszonyra vezet vissza. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, Róma szoláris jellege egyben birodalmi küldetését is megvilágítja: ahogy a Nap sem a többi értelmes isten ellenében uralkodik, hanem azokat a saját erőiként (*dynamis*) magában foglalja, úgy Róma is a különféle hagyományok integrációjára hivatott. Iulianus pedig személy szerint, mint ennek az isteni eredetű birodalomnak az uralkodója, maga is a Naptól eredezteteti a lelkét (vagyis önmagát), ahogy azt műve nyitó fejezetében kifejti.

Terjedelmi okokból nem volt lehetőség hosszabb bevezető beiktatására, ezért a művel és a szerzővel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat a jegyzetekben elszórva, illetve a tájékoztató jellegű bibliográfiában adtam meg. A jelen fordítás és a jegyzetek hosszú évek önálló kutatásaira épülnek, amelyek remélhetőleg hamarosan egy monográfia formájában is megjelenhetnek. A jegyzetek célja most csupán annyi, hogy a szöveg megértését a maga vonatkoztatási rendszerén belül elősegítsék,

és csak minimális mennyiségű indokló és tovább utaló hivatkozást tartalmaznak. Céloom az volt, hogy a szöveg a jegyzetek nélkül is olvasható legyen, ugyanakkor hűen visszaadja a császár fogalmazásmódját.

A fordítás Nesselrath 2015-ös kiadását veszi alapul, attól csak indokolt esetben tér el. A szöveg hagyományos számozása (130b–158c) Spanheim 1696-os lipcsei kiadására megy vissza, ezt minden kiadás feltünteti; a fejezetbeosztás (I–III, ill. § 1–24), az alcímek és a bekezdések a fordító értelmezését tükrözik. A főszövegben a csúcsos zárójelek az értelmező betoldásokat jelzik.

A fordítást szeretettel ajánlom Komáromy Juliánnak és korán elvesztett édesapja, Komáromy Gábor emlékének. Ma is hálás vagyok Gábornak az inspiráló beszélgetésekért, amelyeket rövid barátságunk idején Iulianusról és az újplatonistákról folytattunk.

Buzási Gábor

A MŰ SZERKEZETE

BEVEZETÉS

- § 1 A mű jelentősége és célja [130b–131d]
- § 2 Nehézség, fohász és tervezett felépítés [131d–132b]

Első rész: A NAP EREDETE ÉS MIVOLTA

- § 3 A Nap eredete, mivolta, státusa és művei [132b–133c]
- § 4 Föníciai–aristotelési fényelmélet a Nap transzcendenciájának bizonyítására [133c–134d]
- § 5 A Nap lényegének főbb aspektusai – látható művei alapján [134d–135d]
- § 6 A Nap lényegének főbb aspektusai – vallási intézmények és egy jóslat alapján [135d–136b]
- § 7 A fenti elméletek már Hésiodosznál és Homérosznál is megtalálhatók [136b–137c]
- § 8 A Nap és a többi isten – a természetben végbemenő folyamatok alapján [137c–138c]
- § 9 A Nap vertikális közvetítő szerepének mibenléte és aspektusai [138c–141b]
- § 10 A Nap legfőbb jótéteményei a látható világban [141b–c]
- § 11 Az első rész összefoglalása [141c–142b]

Második rész: A NAP ERŐI ÉS MŰVEI

- § 12 Bevezető: lényeg, erő és tevékenység kölcsönös viszonya [142b–143b]
- § 13 A Nap transzcendens erői [143b–144c]
- § 14 A Nap transzcendens művei [144c–145c]
- § 15 Bevezetés a Nap világon belüli műveinek tárgyalásához [145c–146c]
- § 16 A Nap égi művei: az állócsillagok istenei [146c–149a]
- § 17 A Nap égi művei: Athéné és az égi fény [149a–150a]
- § 18 A Nap égi művei: bolygó-istenek (Vénusz, Merkúr, Mars) [150a–d]
- § 19 A Nap művei a Hold alatti (földi) világban [150d–152a]

Harmadik rész: A NAP ÉS AZ EMBEREK

- § 20 A Nap ajándékai az emberiség egésze számára [152a–153d]
- § 21 A Nap különleges viszonya Rómához [153d–155b]
- § 22 A római újév mint Róma és a Nap különleges viszonyának bizonyítéka [155b–156c]

BEFEJEZÉS

- § 23 Fohászok és általános összefoglalás [156c–157b]
- § 24 Ajánlás, köszönetnyilvánítás, záró fohász [157b–158c]

Jegyzetek

- 1 Vö. Buzási 2011, 32. Az alkotás gyorsasága, amely talán a Nap iramát is hivatott volt utánozni, néhol nyomot hagyott a mű stílusán. Ezenkívül a himnusz a császár a jelek szerint nem adta ki, hanem minden bizonnyal további csiszolást tervezett a szövegen – de erre már nem volt alkalma.
- 2 Iulianus keresztényektől kapott mellékneve (Apostata) onnan ered, hogy a korán árvaságra jutott császárt keresztényként nevelték, de

- fiatal felnőttként vallását elhagyva az akkor még meglehetősen eleven hagyományos vallások követőjévé vált.
- 3 Az újplatonikus napteológia fontos elemei találhatóak Plótinus, Macrobius, Proklos, Damaskios, (Pseudo-) Simplikios, Priskianos és mások műveiben is. Ezek közül Proklosnak a Platón Nap-hasonlatához (*Allam* VI. 504c–509d) írt értekezése magyarul is olvasható (ford. Buzási G., in Lautner 2004, 65–121).

Iulianus császár

*Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához*Salustiosnak¹

BEVEZETÉS

§ 1. A mű jelentősége és célja

[130b] Úgy vélem, az alábbi eszme-futtatás az összes lénynek szól, „mely lélegzik s mászik a földön”, illetve létben, gondolkodó lélekben és értelemben részesül;² nem utolsósorban pedig mindenek között saját magamnak – én ugyanis a Nap-király kíséretéhez tartozom.³ [130c] Vannak is erről kellően egyértelmű, de rejtett bizonyítékaim;⁴ azt viszont büntetlenül elmondhatom, hogy már gyermekkorom óta heves vágy él bennem az isten ragyogása iránt, és az éteri fény már kisgyermekként anynyira elragadtatásba ejtette gondolataimat,⁵ hogy nem csak az istent magát kívántam nézni szüntelen, hanem valahányszor éjszaka, felhőtlen és tiszta időben kimentem a szabadba, [130d]

egyszerre mindenről megfeledezve az égi szépségek szemlélésébe merültem⁶ – már nem is értettem, ha szóltak hozzám, és arra sem ügyeltem, hogy magam mit cselekszem. Mondták is, hogy a kelleténél többet foglalkozom ilyesmivel, túlzásokba esem, [131a] és volt, aki már egyenesen csillagjósoknak tartott, holott még épp csak pelyhedzett az állam. Pedig az istenek a tanúim, hogy ilyesfajta könyv még a kezemben sem volt, és azt sem tudtam, mit jelent a kifejezés.⁷ Ámde minek is hozom fel mindezt, amikor nagyobb dolgokat is említhetnék, ha érzékeltetni akarnám, hogyan gondolkodtam akkoriban az istenekről! Borítsa inkább feledés azt a sötétséget!⁸ Mindenesetre az égi fény állandóan ott ragyogott körülöttem, nyitogatta értelmet, és további szemlélésre ösztönzött (míg végül már a Holdnak a mindenséggel ellentétes járását is kiismertem, mégpedig teljesen magamtól, [131b] hiszen senkivel nem találkoztam,

- Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához:** a ránk hagyományozott címben csak annyi áll, hogy **A Nap-királyhoz** (*eis ton basilea hélion*); a Nap királyi titulását (*basileus*) a mű kellőképp megindokolja: az istenség a földi, az égi és bizonyos ég feletti tartományoknak is az egyeduralmukodója (a szó Iulianus korában jobbára 'császár' jelentéssel bírt, mi azonban a váltakozó szövegkörnyezet miatt az általánosabb 'király' szóval fordítjuk); a műfaji megjelölés („himnusz”) egyértelműen következik a műből, vö. § 24, 158a; himnuszában a szerző nem szólítja meg a Napot, így az nem *hozzá* szól, hanem az ő dicséretére (vö. Weöres S. fordítását: Proklosz: *Himnusz Héliosra* [egy későbbi és rendkívül fontos újplatonikus költemény a Napról], in Szepessy T. (szerk.): *Görög költők antológiája*. Budapest, 1982, 763–765), mindazonáltal a bevett fordítási hagyománynak megfelelően (vö. *Homérosi himnuszok*) a „Naphoz” fordítást választottuk; **Salustiosnak:** Salu(s)-tios (Sallustius) a császár barátja, tanácsadója és filozófustársa, *Az istenekről és a rendezett mindenségről* (ford. Lautner P., in Lautner 2004, 35–63) feltételezhető szerzője; Iulianus ajánlását lásd § 24, 157b–c.
- Eszme-futtatás (logos):** a mű egésze, különösebb műfaji meghatározás nélkül; **az összes lénynek:** a császár a Napnak univerzális jelentőséget tulajdonít: nemcsak emberek, hanem minden élőlény, sőt élettelen dolgok is a Napnak köszönhetik létüket (vö. § 19–20); **mely lélegzik s mászik a földön:** *Ilias* XVII. 447, ford. Devecseri G.; **létben:** az élettelenek is; **gondolkodó lélekben (logiké psyché) és értelemben (nus):** az emberek és a felsőbbrendű lények (vö. § 14, 145c); **részesül:** a felsorolt kategóriák az újplatonizmusban önálló léttel rendelkező transzcendens princípiumok, amelyekben az egyes lények részesednek.
- A lelkek transzcendens forrása a Nap, de sajátos jellegüket nem mind közvetlenül tőle, hanem részben a neki alárendelt többi istentől nyerik, vö. 131c, § 20 (152a–b); a császár maga a Naphoz tartozik (§ 23, 157a); a „kiséretéhez tartozó” vagy „kísérő” (*hopados*) kifejezés Platón *Phaidros*-ának mítoszára utal (246a–257b), ahol a lelkek az istenek kíséretiként (vö. 252c3) keringenek fogataikon az égen. A császár külön, személyes köszönettel tartozik a saját „csapata” élén járó Napnak.
- Rejtett:** szó szerint 'otthon, nálam lévő', vagyis belső használatra szánt bizonyítékok; a szerző vagy valamilyen beavatási szertartás tárgyi emlékeire, vagy belső tapasztalatokra utal.
- Gyermekkorom óta:** a jövődöbéli hallgatósággal megosztható gyermekkori élmények (a § 1 hátralévő részében) azt hivatottak alátámasztani, hogy a császár lelke valóban a Nap kíséretéhez tartozik, tőle ered, ezért vonzódott hozzá már kisgyermekként is ösztönösen, minden nehézség dacára; **az isten:** a Nap, aki egyszerre égítést és transzcendens isteni lény, lásd lent, § 3; **éteri fény:** az égi fények forrása a transzcendens Nap, de maga a fény az „ötödik testből” (éterből) alkotott csillagokban és bolygóknak, mindenekelőtt magának a Napnak a testében válik láthatóvá (vö. § 4, valamint § 9 C és E) – ennyiben „éteri”; **elragadtatásba ejtette gondolataimat:** az extázis a szintén Platón *Phaidros*-ából és *Lakomájából* ismert erotikus rajongásra utal.
- Az istent magát:** a Napot, aki az égitesten át világít és tevékenykedik; **égi szépségek:** a Nap és a többi értelmes (*noeros*) isten égi szépsége (mely szépség a még fentebbi értelmi [*noétos*] világból származik) minden lélekben vágyat ébreszt (hiszen onnan származik), de a Naphoz tartozó Iulianuséban különösképp (vö. még § 14, 144d–145b). A lét említett szintjeit lásd § 3.
- Ilyesfajta könyv:** csillagászati vagy kifejezetten az égi istenek eredetét tárgyaló mű (a Konstantin családjából származó és keresztényként nevelt Iulianus akkori környezetében nem nézték jó szemmel a pogánysághoz köthető asztronómiát); **a kifejezés** (vagy „dolog”, *rhéma*): minden bizonnyal a „csillagjós” (*astromantis*) megszólításra és magára az asztrológiára/asztronómiára vonatkozott.
- Az istenekről:** az istenek valódi természetére vonatkozó gyerekkori tudatlanság nemcsak érv emellett, hogy a császár vágyódása belülről fakadt (ami lelke eredetéről árulkodik), hanem az istenektől való megfosztottság gyötrő emléke is; ezért irigykedik a császár azokra, akik megfelelő nevelést kaptak (vö. 131b), így például eleve tudták, hogy a fény isteni eredetű; **sötétséget:** szellemi értelemben, hiszen el volt zárva a fény forrásától: az istenek valódi természetének ismeretétől.
- A mindenséggel ellentétes járását:** a Hold a többi hat bolygóval együtt ellentétes irányban halad az állócsillagokhoz (a „mindenséghez”) képest, de mozgásának sajátosságai könnyebben megfigyelhetők, mint a Merkúr és a Vénuszé, főként pedig a távolabbi Marsé, Jupiteré és Szaturnuszé (a Nap mozgása és státusa különleges, vö. § 8 és § 16, 148a–b); **bizonyítékul a fent említettekre:** ti. annak bizonyítékul, hogy a szerző szoros kapcsolatban áll a

aki ilyesemben szakértő lett volna) – mindez pedig szolgáljon bizonyítékul a fent említettekre.⁹

Irigykedve nézem, ha valakinek megadatott, hogy az isten szent és próféta magból való testtel ruházta fel, így hozzáférést kapott a bölcsesség kincstáraihoz.¹⁰ Korántsem kicsinylem le azonban azt az osztályrészt sem, amelyre engem magamat méltatott ez az isten: hogy olyan nemzetségbe születtem, mely az én időmben a föld ura és királya.¹¹ Mégis úgy gondolom, hogy tágabb értelemben, [131c] ha hihetünk a bölcsseknek, ő minden ember közös atyja (helyesen mondják ugyanis, hogy „az embert az ember nemzi és a Nap”),¹² miközben a lelkeket nem kizárólag önmagából, hanem a többi isten által is veti a földre – hogy aztán mi végre, azt maguk a lelkek mutatják meg azáltal, hogy milyen életet választanak.¹³ A legjobb tehát az, ha valakinek megadatott, hogy akár három nemzedék-nél is régebb óta, ősök sokaságára visszamenően az istennek szolgálhatott; de nem megvetendő az sem, ha valaki [131d] felismerve, hogy természeténél fogva ennek az istennek a követője, teljesen egyedül vagy kevesedmagával az úr szolgálatára szánja magát.¹⁴

Nappal; ez a furcsa szerkezetű mondat (a szöveg sietve készült, vö. § 24) összefoglalja az eddigieket, kiemelve azok bizonyíték jellegét.

- 10 **Az isten:** általános értelemben, de végső soron a Napra értendő; **szent és próféta magból:** Iulianus papi családokra gondolhat, mint amilyen az apameai lamblichosé, a mű elveszett forrásának szerzőjéé is volt (vö. § 23); a császár maga nem született ilyen ősi tudást birtokló családba (bár a Flaviusok eredetileg egy napvallás hívei voltak), lelke azonban, mint mondja, magától a Naptól származott.
- 11 **Ez az isten:** a Nap; **nemzetségbe:** Iulianus apja Nagy Konstantin féltestvére volt, tehát ugyanúgy a Flaviusok dinasztiájához tartozott, mint Iulianus unokatestvére, a neveléséért felelős Constantius (uralkodott 337–361), akivel 360-ban konfliktusba keveredett, és akinek hirtelen halálát követően az utódja lett a trónon; **a föld ura és királya:** a „király” (*basileus*) itt egyértelműen ’császár’ jelentsben áll.
- 12 **A bölcsseknek:** konkrétan Aristotelésnek (*Fizika* II. 194b13), vö. § 19, 151d; **az embert az ember nemzi és a Nap:** a két említett, privilegizált embercsoporttól függetlenül fizikai értelemben minden ember a Naptól származik, hiszen a Nap irányítja a keletkezés folyamatát, vö. § 19.
- 13 **A lelkeket:** a természetükre nézve anyagtalan emberi (gondolkodó, értelmes) lelkek a fizikai világon túlról, a Nap értelmes (*noeros*) világából származnak, jellegüket az értelmes istenektől kapják, vö. Romulus–Quirinus (§ 21); **veti a földre:** vö. Platón: *Timaios* 41d–42e; **mutatják meg:** transzcendens természetüket juttatják kifejezésre életükkel.
- 14 A mondat a bekezdésben foglaltak összefoglalása; **három nemzedék:** vonatkozhat a papi származásra és Iulianus saját családjára is, hiszen a Flaviusok Konstantin előtt Nap-vallásúak voltak; **természeténél fogva ennek az istennek a követője:** a Nap kíséretéhez tartozó lelkek, de tágabb értelemben az emberiség minden tagja: őket hívja meg a Naphoz és általában a hagyományos istenekhez való megtérésre; maga Iulianus is egy ilyen megtérésen ment keresztül húszéves kora körül, vö. Rosen 2006, 94–104; **az úr (kyrios):** vagyis a Nap – talán nem véletlen egybeesés, hogy a *kyrios* a görög bibliafordításokban jellemzően Isten (JHVH) megnevezésére szolgál.

§ 2. Nehézség, fohász és tervezett felépítés

Köszöntsük hát, ahogy csak tőlünk telik, himnusszal az isten ünnepét, amit a királyi város évenkénti áldozatokkal ünnepel!¹⁵

Tudom jól, hogy láthatatlan valójának nagyságáról már pusztán fogalmat alkotni is nehéz, ha abból indulunk ki, ami látható; [132a] kifejezni pedig bizonyára még akkor is képtelenség, ha valaki a méltónál kevesebbel is beérné.¹⁶ Mert azt elérni, ami méltó, nyilvánvalóan senki sem lehet képes; ám ha dicséretünk nem marad el attól, ami hozzánk mérten lehetséges, akkor már megvalósítottuk annak lényegét, amire az emberi kifejezőképesség egyáltalán képes lehet.¹⁷

Mellettem viszont álljon itt segítőként Hermés, a szavak mestere a Múzsákkal együtt, és Apollón is, a Múzsák vezetője – mert rá is tartoznak a szavak –, és adják meg, hogy csupa olyat mondjak, aminek [132b] örülnek az istenek, ha mondják és gondolják róluk.¹⁸

Hogy mi lesz a dicséret menete? Egyértelmű, hogy ha sorra vesszük mivoltát és eredetét, erőit és tevékenységeit – láthatókat és láthatatlanokat –, és azokat a javakat, melyek adományozását minden világában végzi, akkor nem lesz teljesen hamis az istennek szánt dicséretünk.¹⁹ Kezdjük is tehát!

- 15 **Ahogy csak tőlünk telik:** vö. § 2, 132a és § 24, 158a–b; **hymnuszal:** műfaji utalásként is felfogható, vö. § 24, 158a; **az isten ünnepét:** a mű a Nap-király ünnepére, a téli napfordulóra (akkoriban december 25.) és az azt egy héttel követő római újévre (január 1.) íródott, vö. § 22 és § 23, 156c; **a királyi város:** a „királyi” város (vagyis császárváros) Róma, ahol a téli napfordulónak hagyományos ünnepe volt, vö. Buzási 2011, 38.
- 16 **Láthatatlan valójának:** a Nap láthatatlan valója (szó szerint ’a láthatatlan <isten>’, *ho aphanés*) a világ lelkét és szellemét megismerő transzcendens isten, akinek alkotása a látható-fizikai világ egésze (§ 15–19), és akinek rejtett természetére műveiből lehet következtetni (vö. § 5); **fogalmat alkotni... kifejezni:** vö. Platón: *Timaios* 28c; **abból indulunk ki:** a császár a mű nagy részében a látható és közérthető dolgokból kiinduló analógiás következtetés módszerét alkalmazza.
- 17 **ami méltó... ami hozzánk mérten lehetséges:** a méltó (*axion*) és a hozzánk mérten lehetséges (*metrion*) különbségéhez vö. § 24 (Iamblichos mint ideál).
- 18 **Hermés, a szavak mestere... Apollón:** *logios* Hermés és *musagetés* Apollón a beszédek (érvelés) és művészetek hagyományos védelmezői, Iulianusnál azonban emellett a Nap transzcendens lényegében gyökerező metafizikai és fizikai valóság alkotórészei is, vö. § 13 (144b), § 18 (150c–d); **rá is tartoznak a szavak:** ő is a beszédek pártfogója, ill. róla is szól a jelen himnusz.
- 19 **A dicséret menete:** a mű fő részének (§ 3–22) felépítésére utal; **mivoltát és eredetét, erőit és tevékenységeit:** a gondolatmenet nagy vonalakban valóban a lényeg/mivolt (*usia*), erők/képességek (*dynamis*) és tevékenységek/tettek (*energeiai/erga*) hármasságát követi (§ 3–11, § 13, § 14–19), ugyanakkor a transzcendens és a fizikai közti megkülönböztetés (§ 3–14, § 15–19) ezt némileg felülírja, illetve a gondolatmenet kiegészül az emberiségre vonatkozó résszel (§ 20–22); **minden világában:** a Nap „minden világa” a lét általa uralt három tartománya: (1) a transzcendens értelmes lények (istenek) szintje, (2) az égi szférák és (3) a Hold alatti világ; az ezekre árasztott javai/jótéteményei (*agatha*) a tetteivel esnek egybe; **hamis:** mint egy énekelt himnusz hamis dallama, vagyis elhibázott.

ELSŐ RÉSZ: A NAP EREDETE ÉS MIVOLTA

§ 3. A Nap eredete, mivolta, státusa és művei

Ezt az isteni és tökéletesen szép világot [132c] az ég legfelső boltozatától a föld legmélyéig az isten szakadatlan gondviselése tartja össze, öröktől és keletkezés nélkül áll fenn, és a továbbiakban is örökké megmarad;²⁰ fölötté pedig nem más örökös, mint közvetlenül az ötödik test, aminek fő része a „Nap sugára”;²¹ azután mintegy második lépcsőben az értelmi világ; de még ezt is megelőzően a „mindenek királya, aki körül van minden”.²²

Ez utóbbi tehát – akár „az értelmén túli” a helyes megnevezése, [132d] akár „a létezők ideája” (létezőkön az értelmi világ összességét értve), akár az, hogy „Egy” (minthogy az Egy nyilvánvalóan mindennél ősbibb), akár az, ahogyan Platón szokta nevezni, vagyis „a Jó”²³ – tehát mindeneknek ez az egyedüli

oka, amely minden létező élén áll szépségben, tökéletességben, egységben és korlátlan erőben,²⁴ a benne maradó elsődlegesen cselekvő lényeg révén mint középsőt az értelmese és alkotó okok között világra hozta önmagából a Napot, e hatalmas istent, aki mindenben hasonló [133a] öhozza.²⁵ Ugyanígy látja ezt az isteni Platón is, hiszen ezt mondja: „Ő az tehát – választott erre én –, akit a Jó sarjának hívok, akit a Jó nemzett önmaga hasonlatosságára. Ami a Jó az értelmi tartományban az értelemhez és az értelem tárgyaihoz képest, ugyanaz a Nap a láthatóban a látáshoz és a látás tárgyaihoz képest.”²⁶

Fénye tehát ugyanúgy viszonyul a látható valósághoz, mint az értelmi valósághoz az igazság.²⁷ Ő viszont, a maga teljes valójában – minthogy az elsőnek és [133b] leghatalmasabbnak: a Jó ideájának a sarja, és öröktől fogva az ő maradandó lényegéhez kapcsolódva foglalja el helyét a létben – az értelmes istenek fölötti uralmat is megkapta;²⁸ így mindazt, aminek a Jó az oka az értelmi lények számára, ő osztja szét az értelmes lények

20 **Világot:** a fizikai világ strukturáját kilenc szféra alkotja: a legkülső az állócsillagoké, majd a hét bolygószféra (ideértve a Napot és a Holdat is) következik (a Nap helye ambivalens, vö. § 16, 148a–b), végül a Hold alatt helyezkedik el a keletkezés és pusztulás földi világa, amelynek legmélyebb szintjeként a szerző a vulkanikus tevékenységeket említi (§ 19, 152a); **az isten:** a Nap; **öröktől... örökké:** a világ egésze örökkévaló (§ 15), a keletkezés-pusztulás pedig mint ciklikus folyamat örök, bár az egyes részek mind halandók (§ 8).

21 **Fölötté:** itt már konkrétan a keletkezés körforgásában létező szublunáris világ fölött; **az ötödik test:** az ötödik elem, az éter (*aithér*), vagyis az abból felépülő égi világ a maga periodikus körmozgásaival szabályozza („örzi”) a keletkezés folyamatát (§ 8); **fő része a „Nap sugára”** (*aktis Aeliu*): az éternek mint tökéletesen áttetsző anyagnak a „formája” az értelmes világból rajta átsugárzó fény (§ 4, 134b), ez adja erejét és hatékonyságát, így ez a „fő rész” (*kephalaion*); a fénynek pedig tulajdonképpeni forrása a Nap, amelynek sugarára a szerző egy pindarosi (fr. 107 Maehler-Snell) vagy sophoklési (*Antigoné* 100) kifejezéssel utal.

22 **Az értelmi világ:** az értelmi vagy intelligibilis (*noétos*) világ kifejezés Platónra megy vissza (vö. *Timaios* 28a), és eredendően a csak gondolkodással megragadható, érzékekkel nem felfogható valóságra utalt; Iulianus idejére a platóni hagyomány önálló létszintként illesztette bele ontológiailag egyre differenciáltabb rendszerébe. Iamblichos óta megkülönböztették az értelmek vagy értelmes (*noeros*) lelkek, főként pedig az ide sorolható istenek szintjétől: ez utóbbiak gondolkodásának tárgya a hozzájuk képest is transzcendens értelmi (noétikus) világ (vö. § 17, 150a); a továbbiakban az „értelmi” (*noétos*) és „értelmes” (*noeros*) kifejezéseket terminológiai következetességgel alkalmazzuk; **ezt is megelőzően:** a Hold alatti világ, az ég (vele a fény) és az értelmi világ szintjei fölött áll az első ok vagy princípium, amelynek elnevezéseit és leírását lentebb találjuk; **a „mindenség királya”:** az idézet Platón *Második leveléből* származik (312e), ahol három királyról van szó, akik Iulianusnál az első princípiumnak, a Napnak, illetve a Nap fizikai testének felelnek meg.

23 **Az értelmén túli** (*epekeina tu nu*): plótinosi kifejezés, és arra utal, hogy az első princípium túl van a valódi léttel azonosított értelem (*nus*) szintjén is (amelyhez képest az alsóbb létszintek egyre csökkenő értelemben nevezhetők ténylegesen létezőknek, míg csak el nem jutunk a keletkezés-pusztulás látszatlét-szintjéig); **a létezők ideája:** ugyanerre utal, hiszen a létezők az értelmi világot jelentik, az idea pedig transzcendens ahhoz képest, aminek az ideája;

az Egy: Platón *Parmenidésének* ontológiai értelmezése szerint az Egy nem létezik, hanem, mint első princípium, meghaladja még a tiszta létnek a szintjét is; **ősbibb:** oksági és ontológiai értelemben másokat megelőző; **ahogyan Platón szokta nevezni, vagyis a Jó:** az *Allam* központi fogalma (vö. a Nap-hasonlattal, *Allam* VI. 504c–509d): a vágyak és törekvések egyetemes célja, amelyet a későbbi platonikus hagyomány az első princípiummal azonosított.

24 **Egyedüli** (*monoeidés*): mindenek végső oka; **szépségben, tökéletességben, egységben:** a három említett aspektusnak és az erőnek (*dynamis*) az Egy/Jóból kiáramló („túlcsorduló”) első differenciálódására utal, mely aspektusok a lét lentebbi, fragmentáltabb szintjein különállóan jelennek meg, vö. főként § 9.

25 **A benne megmaradó elsődlegesen cselekvő lényeg** (*próturgos usia*): az Egy és az értelmi világ közti princípiumra utal, amely mégis inkább az Egyhez köthető; **középsőt:** a Nap lényegének definíciója, vö. § 9, 138c–139a és § 23, 156c–d; **értelmes és alkotó okok:** *noeroi*, vagyis értelmes, értelemmel rendelkezők, értelemként létezők, ill. *démiurgikoi*, azaz alkotók, létrehozók, teremtők – az értelmes istenek, akik az égitestek közvetítésével hatnak a földi világra; **világra hozta:** Platónnál a Nap a Jó „sarja” vagy „szülötte”; **hatalmas** (*megistos*): az értelmi isten, megkülönböztetve a napkorongtól.

26 **Ezt mondja:** *Allam* VI. 508b–c (vö. Buzási in Lautner 2004); a beszélő itt Sókratés; **ő az:** a Nap; **én:** Sókratés; **a Jó sarjának** (*tokos*): az első princípiumból származó istennek; **az értelmi tartományban:** az intelligibilis (*noétos*) világban; **értelemhez:** Iulianus egy isteni princípiumot ért rajta, akit a Nappal azonosít; **a láthatóban:** a fizikai világban.

27 Itt kezdődik a platóni Nap-hasonlat újplatonikus értelmezése; **fénye:** a Nap látható fénye (*phós*); **igazság:** az értelemmel felfogható dolgokat az igazság fénye teszi megragadhatóvá; a „látható” és az „értelmi” (intelligibilis) itt két létszintnek felel meg, vö. § 9, 138d.

28 **Ő viszont:** a Nap; **a maga teljes valójában:** megkülönböztetve a fénytől és a hozzá tartozó égitesttől, amit „korong”-nak nevez, 133c; **a Jó ideájának a sarja:** az első princípiumnak, ami a létezők ideája és maga „a Jó” (132c–d); **maradandó lényeg:** a fenti „benne megmaradó elsődlegesen cselekvő lényeg” (132d); **foglalja el helyét a létben:** a *hypostasis* igei megfelelőjének körülíró fordítása; **értelmes istenek:** *noeroi theoi*, az értelem létszintjéhez tartozó isteni lények: lelkek és értelmek; **uralmat is:** a látható világ feletti uralom mellé.

között.²⁹ Mármost a Jó az értelmi lények számára nyilvánvalóan oka szépségüknek, mivoltuknak, tökéletességüknek, egységüknek, valamint ő tartja össze és világítja be őket a Jóhoz hasonló erővel.³⁰ Ezeket adja tehát a Nap az értelmes lényeknek, miután a Jó uralkodónak és királynak [133c] rendelte föléljük, noha vele együtt jöttek létre és együtt foglalták el helyüket a létben³¹ – mindezt annak érdekében, hogy az összes értelmes istent is egy Jóhoz hasonló és az összes javakat megelőlegező ok irányítsa mindenben, az értelemmel összhangban.³² Ugyanakkor harmadikként itt van ez a látható korong is mint az érzékelhető fennmaradásának nyilvánvaló oka; és amiről csak az imént azt állítottuk, hogy az értelmes istenek számára a nagyságos Nap az okozója, ugyanannyi mindennek az oka ez a látható <napkorong> a láthatók számára.³³

§ 4. Föníciai-aristotelési fényelmélet a Nap transzcendenciájának bizonyítására

Mindezek bizonyítékai szembetűnőek, ha a láthatókból kiindulva vizsgáljuk azt, [133d] ami láthatatlan.³⁴

Először is ugye maga a világosság az aktuálisan áttetszőnek testetlen és isteni formája.³⁵ Micsoda viszont maga az áttetsző? Az összes elemnek úgyszólván a közös szubsztrátuma és az ő közvetlen formájuk: nem testi, nem is keveredik semmivel, sem nem vesz föl testre jellemző tulajdonságokat.³⁶ Mert nyil-

ván nem fogod azt állítani, hogy a meleg az áttetsző sajátja, vagy hogy ellentéte, a hideg az volna; de a keménységről vagy a puhaságról sem mondanál ilyesmit, sem pedig más, [134a] a tapintás, az ízlelés vagy a szaglás számára adódó megkülönböztetésről, hiszen az áttetsző a természeténél fogva csakis a látás számára érzékelhető, amennyiben a világosság aktuálissá teszi.³⁷ A világosság pedig a formája az áttetszőnek, amely a világosságnak mintegy az anyagi szubsztrátuma, és azonos kiterjedésű a testekkel.³⁸ Magának a világosságnak pedig, mely tehát testetlen, a „csúcspontját” és mintegy „virágát” a fénysugarak alkotják.³⁹

Mármost az isteni dolgokban bölcs és tudós föníciaiak tanítása kimondja, hogy a mindenfelé kiáradó fény magának a tiszta értelemnek a makulátlan tevékenysége.⁴⁰ [134b] Ezzel egybecseng az az érvelés, ha valaki – abból kiindulva, hogy a világosság testetlen – azt tételezi fel, hogy akkor a forrása sem lehet test, hanem csakis makulátlan értelmi tevékenység, amely megvilágítja az ég közepén kijelölt saját trónusát, és onnan világítva teljes elevenséggel tölti meg az égi köröket, és körös-körül mindent bevilágít isteni és makulátlan fényvel.⁴¹

A tőle származó és az istenek között megnyilvánuló tetteket az imént valamelyest érintettük, [134c] rövidesen pedig ismét szót ejtünk róluk.⁴² Amit viszont magával a látással nézünk, mindaddig valóságot nélkülöző pusztá név csupán, míg hozzá nem társul a világosság vezető támogatása.⁴³ Mert lehetne-e bármi is látható, ha előbb nem jutna világossághoz, miként

29 **Értelmi lények:** az intelligibilis istenek, akik magasabb létszinten helyezkednek el, mint az értelmes (*noeros*) Nap; **azt osztja szét:** tevékenysége analóg az őt létrehozó Jóéval, vö. § 14, 144d.

30 **Szépségüknek, mivoltuknak, tökéletességüknek, egységüknek:** vö. fent, 132d; ezek az aspektusok a lét alsóbb szintjein is visszatérnek; **világítja be őket a Jóhoz hasonló erővel** (*agathoidei dynamei*): a Nap maga (és a hatása is) a forrásához, a Jóhoz hasonló.

31 **Az értelmes lényeknek:** a noerikus (intellektuális) isteneknek; **uralkodónak és királynak:** saját létszintjei egyeduralkodójának; **együtt jöttek létre:** a Nap és a többi értelmes isten a Jóból és az értelmi világból áramlik ki, ezek az istenek pedig a Nap egyes erőiként is felfoghatók, vö. § 13, 143b; **foglalták el helyüket a létben:** vö. fent, 28. jegyzet.

32 **Megelőlegező:** amit továbbad, az előzőleg saját mivoltának részét képezi; **az értelemmel összhangban:** a Nap mint transzcendens és egyetemes értelem vezetésével.

33 **Harmadikként:** az Egy/Jó és maga a Nap után (vö. fent, 132a); **látható korong:** valójában gömb, a Nap tiszta éterből álló égi teste, vö. § 16, 148a; **fennmaradásának** (*sótéria*): vö. § 8; **nagyságos Nap** (*ho megas hélios*): megkülönböztetve a napkorongtól.

34 Az analógiás módszer megfogalmazása, vö. fent, § 2, 131d. Az alábbi (§ 4) elmélet Aristotelés fénytáncának (*A lélekről / De anima* II 7) újplatonikus értelmezésére épül.

35 **Világosság:** ebben a részben (§ 4) így fordítjuk a *phos* szót (amit máskor 'fény'-ként adunk vissza), mert ez jobban illik az aristotelési elmülethez; **az aktuálisan áttetsző** (*diaphanes*): a tényleges átlátszóság, mint önálló léttel rendelkező tulajdonság („forma”); **testetlen és isteni formája:** a fény (világosság) teszi aktuálisan áttetszővé, ezért a „formája”; fontos, hogy a fény testetlen, és isteni eredetű, lásd lent, 134b.

36 **Összes elemnek:** a négy földi elemnek, és az ötödiknek, a mindig áttetsző éternek; **közös szubsztrátuma** (*hypokeimenon*): 'ami

alattuk van', azaz megvan bennük vagy körülveszi őket; **közvetlen formájuk:** láthatóságuk, látható mivoltuk közvetlen oka.

37 **Aktuálissá teszi:** ténylegesen azzá, ami; mivel pedig csak a látás képes megragadni, nem lehet test.

38 **Formája az áttetszőnek:** ez teszi aktuálisan áttetszővé; **mintegy anyagi szubsztrátuma** (*hylé hypestrómené*) és **azonos kiterjedésű a testekkel:** bár az áttetsző nem test, a fénynek mégis „anyaga”, azaz befogadója, mivel *lehetőség* szerint az, amivé a forma teheti.

39 **„Csúcspontját” és mintegy „virágát”:** legintenzívebb megnyilvánulását; **fénysugarak** (*aktines*): a fény mint aktivitás, amely a világosságot aktualizálja.

40 **Föníciaiak:** a Földközi-tenger keleti partvidékének lakói, akik közé Iamblichos, a mű forrásának szerzője is sorolható, és akiről később is szó esik, vö. § 18 (§ 21 szírekként utal rájuk); **fény** (*augé*): a látható fény; **magának a tiszta értelemnek:** a Nap transzcendens lényegének, amely nem keveredik testekkel, vö. § 9 E; **makulátlan tevékenysége:** a fénysugarak, amelyek az isteni értelemről indulnak ki, és testi dolgokkal nem keverednek (vö. § 9 E, 140d), bár a Nap (és más értelmes istenek) éteri testében válnak láthatóvá.

41 **Az az érvelés:** a jelen gondolatmenet (§ 4); **a forrása sem lehet test:** a Nap lényege mint a fény forrása testetlen; **makulátlan értelmi tevékenység:** a világosság/fény értelmi energia (*nu energeia*); **az ég közepén kijelölt saját trónusát:** a napkorongot (vö. § 15, 146c); **teljes elevenséggel** (*eutonia*): fényléssel, mozgással, hatóerővel; **égi köröket:** a gömb alakú égitesteket és azok körpályáit.

42 **Az istenek között:** az értelmes istenek; **tetteket:** láthatatlan tevékenységeket; **az imént:** § 3, 133b; **rövidesen:** § 14.

43 **Valóságot nélkülöző pusztá név:** látás híján nem érzékelhető, fény híján pedig előbb-utóbb elpusztul, elenyészik; **vezető támogatása:** fentről érkező, az érzékelést és magát a létezését elősegítő tevékenység.

anyag a megmunkálójához, mégpedig nyilván azért, hogy elnyerje a formáját?⁴⁴ Hiszen az arany is, ha egyszerűen csak kiöntik, arany ugyan, de biztosan nem szobor vagy képmás, míg a mesterember <mintegy> köré nem helyezi a megfelelő alakot. Ugyanígy minden, ami természeténél fogva látható ugyan, de a szemlélői elé nem [134d] világosságtól kísértlen kerül, teljes mértékben meg lesz fosztva a láthatóságtól.⁴⁵ Amennyiben tehát a szemlélőknek megadja a látást, a láthatóknak pedig a láthatóságot, egyetlen tevékenységgel két természetet is tökéletesít: a látást és a láthatót; tökéletességeik pedig a formák és a mivolt.⁴⁶

§ 5. A Nap lényegének főbb aspektusai – látható művei alapján

Mindez azonban talán kissé elvont.⁴⁷ Azt viszont valamennyien követjük – tanulatlanok és képzetlenek, filozófusok és bölcsök –, micsoda ereje van a mindenségben az istennek, amint fölkel és lenyugszik.⁴⁸ Az éj és a nappal az ő műve, és szemünk láttára [135a] idézi elő a mindenség változásait. Ugyan mely másik csillagról mondható el ugyanez?⁴⁹ Miért nem hisszük hát el ezek alapján az istenibb dolgokat is: hogy az értelmes istenek égteletti, láthatatlan és isteni neveit ugyancsak ő tölti el a Jóhoz hasonlatos erővel – ő, aki előtt hátralép a csillagok kara, és akinek nyomában jár a keletkezés, hiszen az ő gondviselése kormányozza?⁵⁰ Mert biztosan mindenki előtt világos, hogy a bolygók úgy táncolják őt körbe, mint királyukat, és hozzá képest meghatározott távolságokra [135b] tökéletes összhangban járnak körpályáikat – közben néha megállnak, máskor pedig előre- vagy visszafelé haladó mozgásokat végeznek (ahogy a szférák tudományának szakértői nevezik a velük kap-

csolatos jelenségeket) –, miként világos az is, hogyan növekszik és csökken a Hold fénye a Naptól való távolságának függvényében.⁵¹ Hogyne tartanánk ezek után valószínűnek, hogy az értelmes istenek közötti, a testeket megelőző elrendezés a most leírt renddel párhuzamos?⁵²

[135c] Emeljük ki tehát mindebből először is tökéletesítő voltát – abból, hogy mindent, ami látni képes, látóvá tesz (tudniillik a világosság révén tökéletesíti őket); azután alkotó és termékenyítő mivoltát a mindenségben végbemenő változások alapján; mindent egybetartó voltát a mozgásoknál megfigyelhető, egyazon központhoz viszonyított összhang alapján; középső voltát abból, hogy ő maga középső; végül pedig azt, hogy az értelmes istenek között a király szerepét tölti be, abból, hogy középen foglal helyet [135d] a bolygók között.⁵³

§ 6. A Nap lényegének főbb aspektusai – egyes vallási intézmények és egy jóslat alapján

Ha mármost ezek vagy más hasonló horderejű tulajdonságok bármely más látható istennél megfigyelhetők, akkor ne ítéljük neki az istenek közötti vezető szerepet.⁵⁴ Ha viszont nincs benne a többiekkel semmi közös, kivéve a jótéteményeiket (de még ebben is ő részesíti mindegyiküket),⁵⁵ akkor – és itt tanúul idézzük a ciprusi papokat, akik közös oltárokat szentelnek a Napnak és Zeusnak; sőt még előttük is Apollónt hívjuk tanúnak, aki a tróntársa ennek az istennek (az isten ugyanis ezt mondja: [136a] „Egy Zeus, egy Aidés és egy a Nap – egy Sarapisszal”) – tételezzük csak föl, hogy közös, sőt egyazon uralmat gyakorol a Nap és Zeus az értelmes istenek között.⁵⁶

Következésképp nagyon találóan nevezte szerintem Platón is Hádést (akit Sarapisnak is hívunk) „okos istennek” – hiszen

44 **Formáját** (*eidos*): látható alakját, amely a fény hatására nem csupán láthatóvá válik, hanem alakul is.

45 **A láthatóságtól**: ami a fizikai létmód velejárója és mintegy definíciója („látható világ” mint a transzcendens ellentétpárja).

46 **Két természetet is tökéletesít**: két létezőt is aktualizál, ténylegesé tesz; **tökéletességeik**: az aktualitásuk állapota; **formák** (*eidos*) **és mivolt** (*usia*): amit a látás érzékel, az a forma; amit a fény elősegít, az az adott tárgy vagy lény mivolta.

47 **Elvont**: nehezen követhető, szakismereteket igénylő.

48 **Követjük** (*parakoluthumen*): kétértelmű kifejezés, amely egyszerre utal a megértésre és a Nap hatásainak való alávetettségre; **a mindenségben**: a látható, fizikai (elsősorban a Hold alatti) világban; **az istennek**: a Napnak, aki itt a transzcendens isteni értelem (fényforrás) és az éteri test együttesen.

49 **Csillagról**: égi istenről, aki itt is az adott isteni lény és a hozzá tartozó állócsillag vagy bolygó együttese.

50 **Ezek alapján**: analógiás következtetéssel; **az istenibb dolgokat**: az értelmes istenekre vonatkozó ismereteket; **isten nemeit**: az értelmes istenek közti strukturáltságra utal; **a Jóhoz hasonlatos**: szó szerint ’Jó-szerű’ (*agathoeidés*), a Jóból származó; **hátralép a csillagok kara**: elhalványodnak, amikor a Nap felkel, ennyiben meghajolnak előtte mint király előtt; **a keletkezés**: a földi szférát alkotó keletkezés és pusztulás folyamata; **kormányozza**: vö. § 8.

51 **A bolygók**: az ókorban ismert öt bolygó, valamint a Hold (a Nap mint égitest külön elbírálás alá esik, vö. § 16, 148a–b); **táncolják őt körbe, mint királyukat**: a bolygók bonyolult mozgását a Nap befolyásolja; **hol megállnak, hol pedig előre-, illetve visszafe-**

lé haladó mozgásokat végeznek: az állócsillagok „felületéhez” képest olykor megállnak, máskor gyorsabban vagy lassabban (retrográd irányban) mozognak; **a Naptól való távolság függvényében**: nem a távolság maga, hanem a megvilágítás iránya alakítja a holdfázisokat.

52 **Testeket megelőző**: transzcendens, a lét rendjében előbbi; **a most leírt renddel párhuzamos**: analógia áll fenn az égitestek, valamint az őket működtető istenek tulajdonságai és viszonyai között.

53 **Mindebből**: a Napra vonatkozó eddigi állítások közül (§ 4–5) öt tulajdonságot azonosít; **tökéletesítő voltát**: vö. § 4, 134c–d; **alkotó** (*demiurgikon*) **és termékenyítő** (*gonimon*) **mivoltát**: § 5, 134d–135a; **összhang**: § 5, 135a–b; **ő maga középső**: középen van az értelmi, illetve a látható világ között, vö. § 3, 132d; **király**: vö. 1. jegyzet; **középen foglal helyet**: § 5, 135a; a Nap elhelyezkedéséről lásd § 16, 148a–b.

54 **Látható istennél**: a kettős természetű (értelmes és égi) istenek látható aspektusára helyezi a hangsúlyt; **istenek közötti**: a tulajdonképpeni, tehát transzcendens, értelmes istenek között (ismét a láthatóból következtet a láthatatlanra).

55 **Ő részesíti mindegyiküket**: általa léteznek és képesek hatásokat kifejteni, vö. § 19, 151b.

56 **Ciprusi papokat**: templomaik elrendezésének szimbolikája releváns üzenetet hordoz; **tróntársa**: Apollón és a Nap azonosságba hajlóan szoros viszonyát lásd § 13 C; **az isten... ezt mondja**: Apollón; az orákulum előfordul Pseudo-Iustinos mártírnál (*Cohortatio ad gentiles* 16A Otto) és Macrobiusnál (*Saturnalia* I. 18, 18) is, de Iulianus is visszatér rá lent, § 13 C (Sarapist Dionysossszal helyet-

láthatatlan (*a-idés*) és értelmes <isten>, és ő az, akihez, mint mondja, a legjobb és legigazságosabb életet élt emberek lelkei felmennek.⁵⁷ Mert ne arra gondoljunk itt, akiről a mítoszok próbálják elhíttetni, hogy reszketni kell tőle, hanem arra, aki szelíd és kedves, [136b] és teljesen felszabadítja a keletkezés világából a lelkeket, sőt miután felszabadultak, nem szegezi őket ismét más testekhez büntetésből és elégtételként, hanem útnak indítja a lelkeket, és odafentre, az értelmi világ felé irányítja őket.⁵⁸

§ 7. A fenti elméletek már Hésiodosnál és Homérosnál is megtalálhatók

Ez az egész elgondolás, mint rögtön látni fogjuk, még csak nem is teljesen új keletű, hanem már a legkorábbi költők, Homéros és Hésiodos is megelőlegezték – akár úgy, hogy erre a felismerésre jutottak, akár úgy, hogy jóskhoz hasonlóan isteni sugallat ragadta őket az igazság megfogalmazására.⁵⁹

[136c] Egyikük <az istenek> születéséről szóló költeményében a Napot Hyperión és Theia gyermekének mondja, szinte már leplezetlenül utalva arra, hogy a Nap a Mindenekfölötti egyenes leszármazottja.⁶⁰ Hiszen ki más is lehetne Hyperión, mint ő?⁶¹ Az említett Theia pedig, bár más szavakkal, de vajon nem a létezők közt leginkább istenire utal?⁶² Persze ne gondoljunk itt egybekelésre vagy házasságra – ezek csupán a költői

tesítve); **ennek az istennek:** a Napnak; **Aidés:** Hádés névváltozata; **Sarapiszal:** lásd a következő jegyzetet; **sőt egyazon uralmat:** Zeus és a Nap azonossága, vö. § 17, 149b.

57 **Platón is:** *Phaidón* 80d; **akit Sarapisnak is hívunk:** vö. Plutarchos: *Ízisz és Ozirisz* 362a–b; **„okos (phronimos) istennek”:** a *noeros* (‘értelmes’) kevésbé technikai szinonimája; **láthatatlan (a-idés) és értelmes (noeros):** a két szó a Hádés név etimológiája, ill. a platóni kifejezés (*phronimos*) technikai megfelelője; **mint mondja:** *Phaidón* 80d; **felmennek:** vö. § 21, 154c–d.

58 **A mítoszok próbálják elhíttetni:** Iulianus mítoszkritikájához vö. lent, § 7; **hanem arra:** a Napra mint Hádésre; **a keletkezés világából:** az anyagi világ fogságából; **nem szegezi őket:** ahogy a platóni reinkarnáció-tan egyes képviselői gondolják; **irányítja:** nem juttatja őket oda, mert az értelmi világ a lelkek szintjét meghaladó valóság, de annak szemléletére irányítja őket, ahogy az értelmes istenek szemlélik azt, vö. § 17, 150a (Hold).

59 **Elgondolás (doxa):** a Nap eredetével és mivoltával kapcsolatos fenti tézisek; **nem is új keletű:** Iulianus számára fontos, hogy a vallási tartalmak ősiek legyenek, vö. § 22, 156a–b (Róma alapítói); **felismerésre jutottak... isteni sugallat:** alternatív lehetőségek a költők igazságának eredetéről, vö. § 17, 149a, ahol az utóbbi említi csak.

60 **Egyikük:** Hésiodos; **az istenek születéséről szóló költeményében:** *Theogonia* = *Az istenek születése*; **gyermekének mondja:** *Theogonia* 371–374; **a Mindenekfölötti egyenes leszármazottja:** az abszolút transzcendens princípium, vagyis az Egy/Jó (vö. § 3, 132c–133a) sarja a platóni Nap-hasonlat értelmében, és az ő státusát foglalja el a maga szintjén.

61 **Ki más is lehetne:** Hyperión etimológiai jelentése: ‘fölötte járó’, transzcendens, amit Iulianus itt abszolút értelemben vesz.

62 **Theia:** ‘isteni’, vagyis itt: maga az isteni, az abszolút értelemben vett istenség.

múza komolytalan és nem hihető játszadozásai. Fogadjuk el inkább, hogy <a Nap> [136d] atyja és nemzője a Legistenibb és Legfelső, aki nem lehet más, mint a mindeneken túli, aki mindenek középpontja és minden törekvés egyetemes célja.⁶³

Homéros pedig a Napot nevezi atyja után Hyperiónnak, és ezzel azt fejezi ki, hogy a Nap önmaga ura, és minden kényszeren felül áll.⁶⁴ Zeus ugyanis, miként <Homéros> mondja, mindenek fölött úr, ezért a többiekre rákényszeríti akarátát.⁶⁵ Mégis, amikor az elbeszélés során ez az isten kijelenti, [137a] hogy Odysseus társainak szentségtörő tette miatt ő bizony ott-hagyja az Olympost, Zeus már nem mondja, hogy „föhlúználak a földdel is én, tengerrel is együtt”, és nem is helyez kilátásba bilincseket és erőnek erejét, hanem megígéri, hogy a tettesek elnyerik tőle méltó jutalmukat, őt pedig kéri, hogy világítson az isteneknek.⁶⁶ Nyilvánvaló, hogy mindezzel nemcsak azt mondja ki a Napról, hogy önmaga ura, hanem azt is, hogy tökéletesítő.⁶⁷ Hiszen mi másért volna szükségük rá az isteneknek, ha nem azért, hogy mivoltukon és létükön kívül láthatatlan [137b] ragyogásával még a fent említett javak kiárasztója is legyen számukra?⁶⁸ Az ugyanis, hogy „Éliost, a sosempihenőt, a tehénszemű Héra / Ókeanoshoz küldte, pedig nem akart lenyugodni”, mindössze annyit jelent, hogy valamiféle súlyos kód miatt úgy tűnt, mintha idő előtt szállt volna le az éj.⁶⁹ Magáról az istennőről van ugyanis szó, ahogyan a költemény egy másik helyén mondja is: „de Héra elébük / sűrű ködöt [137c] feszített akadályul.”⁷⁰

63 **Legistenibb és Legfelső:** a Theia és Hyperión nevek értelmezése az Egy/Jóra vonatkoztatva; **a mindeneken túli:** Platón: *Második Levél* 312e (vö. fent, § 3, 132c) parafrázisa.

64 **Önmaga ura (autexusios):** szuverén; **minden kényszeren (ananké) felül áll:** a Hyperión (‘transzcendens’) név másik alkalmazása; a kényszer lentebb (§ 16, 146d) ismét előkerül, és a fizikai világ determinizmusára utal; a Nap ezen attribútumait bizonyítja az alábbi Homéros-értelmezés.

65 **Mindenek fölött úr:** az *autexusios* szinonimája; **rákényszeríti (prosanankazei):** a kényszert (*ananké*) alkalmazza, vö. *Ilias* VIII. 17–27 (az aranylánc-történet).

66 **Az elbeszélés (mythos) során:** *Odysseia* XII. 382–383; **ez az isten:** a Nap; **szentségtörő tette:** a Nap marháinak megevése, *Odysseia* XII. 352–398; **nem mondja:** Zeus; **„Föhlúználak a földdel is én...”:** *Ilias* VIII. 24 (ford. Devecseri G.); **bilincseket és erőnek erejét:** utalás az aranylánca (*Ilias* VIII. 19); **megígéri... arra kéri:** *Odysseia* XII. 385–388.

67 **Tökéletesítő (telesiurgos):** nemcsak a létet, hanem a jobb minőséget is biztosítja; vö. Proklos: *Kommentár Platón Nap-hasonlatához* 270.13–24 (ford. Buzási G., lásd in Lautner 2004).

68 **Az isteneknek:** az értelmes/égi istenek, akiket a Nap hoz létre (ad nekik mivoltot és létet) önmagával együtt, vö. § 3, 133c; **láthatatlan ragyogásával:** a Nap értelmes (*noeros*) fénnye, amely az égitestekben válik láthatóvá, de láthatatlanul az értelemre közvetlenül is hat; **a fent említett javak kiárasztója:** a Nap teszi őket tökéletessé a javaival, vö. § 19, 151b.

69 **Éliost, a sosempihenőt:** *Ilias* XVIII. 239–240 (Devecseri G. ford.); Élios a Hélios (Nap) homérosi változata.

70 **Magáról az istennőről van szó:** Héráról, amikor a ködöt említjük; **mondja is:** ti. Homéros; **Héra elébük sűrű ködöt (éra):** *Ilias* XXI. 6–7; az értelmezés a Héra és az *ээр* (*aér*), ‘pára’, ‘levegő’ szavak egybecsengésén alapul.

§ 8. A Nap és a többi isten – a természetben végbemenő folyamatok alapján

Ámde hagyjuk is a költészetet, mert az isteni mellett sok emberi is van benne.⁷¹ Térjünk át most már inkább annak tárgyalására, amit szemmel láthatóan maga az isten tanít nekünk önmagáról és a többiekről!⁷²

A Földet határoló térség létmódja a keletkezés.⁷³ Ki az tehát, aki mégis örökkévalósággal ruházta fel?⁷⁴ Vajon nem az, aki ezt az összességet meghatározott mértékek révén összetartja?⁷⁵ Hiszen ami testi természetű, [137d] az eleve nem lehet <időben> határtalan, mivel sem nem keletkezetlen, sem nem önmagát létrehozó.⁷⁶ Ha pedig a már meglévőből jönne létre folyamatosan valami más, ugyanakkor viszont semmi sem oszlana föl abban, elfogyna a keletkező dolgok mivolta.⁷⁷ Az ilyen természetet tehát periodikus mozgásával ez az isten állítja talpra és ébreszti fel azzal, hogy közelít hozzá, amikor pedig eltávozik tőle, fonnyasztja és pusztítja.⁷⁸ Pontosabban ő maga mindig életet fakaszt: mozgásba hozza a természetet és közvetíti számára az életet, csupán távozása és más égtájakra költözése okozza a romlandók pusztulását.⁷⁹ [138a] A tőle származó javak adománya tehát egyenlően érkezik le a Földre: más és más vidék kap belőlük, nehogy megszakadjon a keletkezés, és nehogy az isten valaha a szokásosnál kevesebb vagy több jót tegyen e kiszolgáltatott világgal.⁸⁰ Mert az azonosság természetesen ugyanúgy jellemző az istenek tevékenységére, ahogyan mivoltukra is.⁸¹ Különösen így van ez a Nap, a mindenség királya esetében, aki a legegyszerűbb mozgást is végzi mindazok fölött, akik a mindenséggel ellentétes irányban [138b] keringenek – amit egyébként már a híres Aristotelés is

a Nap többiekhez viszonyított magasabbrendűségének jeleként értékelte.⁸²

Mindazonáltal a többi értelmes istentől is tisztán kivehető hatások érkeznek le az itteni világba.⁸³ Akkor hát hogy is van ez? Nem rekesztjük ki a többieket, amikor azt állítjuk, hogy neki adatott a vezető szerep?⁸⁴ Nem, sokkal inkább azt tartjuk, hogy a láthatókból kiindulva érdemes véleményt alkotnunk a láthatatlanokról.⁸⁵ Amiképpen ugyanis szemmel láthatóan ő az, aki tökéletessé teszi, illetve összehangolja [138c] önmagával és a mindenséggel azokat a hatásokat, amelyek odafentről érkeznek a Földre minden lény javára, ugyanígy fel kell tételeznünk, hogy láthatatlan <tartomány>aikban ugyanilyen módon viszonyulnak egymáshoz: övé a vezető erő, egyszersmind azonban a többiektől jövőket is összehangolja a sajátjával.⁸⁶

§ 9. A Nap vertikális közvetítő szerepének mibenléte és aspektusai

Ha már viszont azt állítottuk, hogy az isten a középső helyet foglalja el az értelmes istenek között, nézzük, milyen is ez a középső hely, és minek a közepeként kell őt elképzelnünk.⁸⁷ Maga a Nap-király adja meg nekünk, hogy ezt elmondhassuk!

A „közép” fogalmán mi nem azt értjük, ami az ellentéteknél figyelhető meg, amikor valami egyenlő távolságra van két szélsőségtől – [138d] mint a színeknél a sárga vagy a szürke, a hideg és a meleg esetében a langyos, és így tovább –, hanem azt, ami egyesíti és összeköti azt, ami különálló, mint amilyenek Empedoklés nevezi a harmóniát, amelyből maradéktalanul számúzi a viszályt.⁸⁸ Miket köt tehát össze, és mik között van

71 **Isteni... emberi:** ami inspiráció révén jut a költő tudomására, és amit ő maga ad hozzá.

72 **Maga az isten tanít:** a Nap, látható tevékenységével, az analógiás következtetések révén; **önmagáról és a többiekről:** saját transzcendens mivoltáról és a többi értelmes istenről, egymáshoz való viszonyukról.

73 **A Földet határoló térség:** a Hold alatti világ; **létmódja a keletkezés:** minden, ami ebben a térségben található, keletkezésnek és pusztulásnak van alávetve, a fizikai létezésnek más módja itt nem lehetséges.

74 A Hold alatti világ is az örökkévaló mindenség része, tehát maga is örökkévaló, vö. § 3, 132c.

75 **Ezt az összességet:** a fizikai világ egyes részeit; **meghatározott mértékek:** ezeket a Nap mozgása és a Föld alakja adja ki.

76 **Nem keletkezetlen (agennétos):** a világ egésze (és a testetlen valóság is) ilyen, de a fizikai részek egyike sem; **nem önmagát létrehozó (authypostatos):** csak a nem anyagi dolgok ilyenek, utolsóként a fény, vö. § 9 C.

77 **Semmi sem oszlana föl abban:** nem forgatódná vissza az anyag; **elfogyna a keletkező dolgok mivolta (usia):** léthiány (anyaghiány) lépne fel a keletkező dolgoknál, nem lenne miből kialakulniuk a folyamatban soron következő dolgoknak.

78 **Az ilyen természetet:** a keletkező és pusztuló, Hold alatti világot; **periodikus mozgásával:** szó szerint mérték (*metron*) alapján történő mozgásával; **ez az isten:** a Nap, most égitest aspektusával az előtérben.

79 **Pontosabban:** teológiaiilag motivált helyesbítés (a rossz eredete); **a természetet:** a keletkező és pusztuló, Hold alatti világot; **közvetíti számára az életet:** az élet transzcendens princípium, amely

odafentről érkezik, vö. § 17 (Athéné); **csupán távozása:** a pusztulás és vele a rossz tehát csak a jó hiánya.

80 **Kiszolgáltatott (pathétos):** külső, azaz odafentről jövő hatásoknak kitett, hiszen, mint láttuk, a földi folyamatokat az égi körmozgások szabályozzák.

81 **Azonosság:** a változatlanság; **tevékenységére... mivoltukra:** lényegük és tetteik nem változnak, legfeljebb befogadóik szempontjából tűnik így.

82 **Különösen:** a Nap kiemelkedő voltára utal; **mindazok fölött:** a bolygók, akik egyszerre égitestek és értelmi istenek; a „fölöttük” szó utalás lehet arra az elméletre is, amely szerint a Nap a fizikai világ legkülső (legfelső) szférájában kering (§ 16, 148a–b); **a mindenséggel ellentétes irányban:** az állócsillagokhoz képest, vagyis a bolygók; **Aristotelés:** vö. *Az égboltról / De caelo* II. 12, 291b–212a; *A keletkezésről és pusztulásról / De generatione et corruptione* 10, 336b.

83 **A többi értelmes istentől:** az égitestekhez tartozó értelmes istenek; **tisztán kivehető hatások (dynameis):** vö. Aphrodité, § 18, § 20; Asklepios, § 20.

84 **Neki:** a Napnak; **adatott:** a Jótól, vö. § 3, 133b–c.

85 Az analógiás elv megismétlése, vö. § 5.

86 **Tökéletessé teszi, illetve összehangolja önmagával és a mindenséggel:** végső soron tőle származik az égitestek fénye, és mozgásaikat és ő alakítja; **hatásokat (dynameis):** vö. fent, 138b; **láthatatlan <tartomány>aikban:** ugyanezen hatások és az azokat okozó istenek látható és láthatatlan tartományai között analógia áll fenn, vö. § 5.

87 **Azt állítottuk:** a mű fő tézise, vö. § 3, 132d; **az isten:** a Nap; **középső hely (mesotés):** „középsőség”, közvetítő szerep a fentebbi

középen?⁸⁹ Azt állítom, hogy egyrésről a látható és a világ körül keringő istenek, másrésről az anyagtalán és értelmi istenek között⁹⁰ – ez utóbbiak a Jót veszik körül, amennyiben külső hatás és hozzáadás nélkül mintegy [139a] megsokszorozódik az értelmi és isteni lényeg.⁹¹

Elmondtuk tehát, hogy a Nap- király értelmes és tökéletesen szép mivolta középső – nem két szélsőség keveréke, hanem tökéletes, és nem vegyül sem a látható, sem a láthatatlan istenekkel, vagyis sem az érzékelhetőkkal, sem az értelmiekkal –, és hogy milyennek kell elképzelnünk az ő közép voltát.⁹² Mivel azonban ez utóbbinak egyes aspektusait is végig kell vennünk ahhoz, hogy mivoltának középsőségét – hogy miként viszonyul az elsőkhöz [139b] és az utolsókhöz – annak különböző oldalai felől is megragadhassuk, ezért, bár az összeset végigvenni nem volna könnyű, mindazonáltal amit lehetséges, próbáljuk meg elmondani!⁹³

(A) Az értelmi világ tökéletesen egy, örök és mindenkélett, és ezt az egészet összefogja az Egyben.⁹⁴ De vajon a világ egésze nem úgyszintén egyetlen élőlény, melyet teljes egészében lélek és értelem tölt be: tökéletes részekből álló tökéletes lény?⁹⁵ E kettős, Egy formájú tökéletesség közepén – mármint a között, amelyik az értelmi valóságban mindent egybe tart, illetve a világban [139c] egyazon tökéletes természetű összeálló egység között – a Nap- király középső, Egy formájú

tökéletessége található, akinek az értelmes istenek között van székhelye.⁹⁶

(B) Azután a következő, hogy összetartás is van az istenek értelmi világában, mely mindent az Egyvel rendez össze.⁹⁷ De vajon nem nyilvánvaló-e úgyszintén, hogyan jár körbe az égen az ötödik test, és tartja össze, illetve erősíti önmagukhoz mind a részeket, összetartva, ami természeténél fogva széthulló és részeire [139d] bomló?⁹⁸ E két lényeket, az összetartás két okát – egyik az értelmi világban van, a másik az érzékelhető között látható – a Nap- király illeszti egybe:⁹⁹ egyikük összetartó erejét utánozza az értelmes világban (hisz belőle jön létre), az utolsóknak pedig, amelyet a látható világban figyelhetünk meg, előljárója.¹⁰⁰

(C) Továbbá: vajon az önlétrehozásnak, ami elsőként az értelmi lényekben van meg, utolsóként pedig az égen láthatóknak, nem [140a] a Nap- király önlétrehozó mivolta-e a közepé?¹⁰¹ Hiszen belőle mint elsődlegesen cselekvő lényegből érkezik le a látható világba a mindent körbevilágító fény.¹⁰²

(D) Ismét újabb szempontból: egy a mindenség alkotómestere, de számosak az égen keringő alkotó istenek – ezek között is a Naptól a világba aláérkező alkotó tevékenységet kell tehát középre helyeznünk.¹⁰³ De az éltető erő is bőséges és túláradó az értelmi világban, ugyanakkor szemmel láthatóan éltető [140b] erővel van teli a világ is.¹⁰⁴ Teljesen világos tehát, hogy

és a lentebbi világok között, ill. a saját létszférájának (értelmes istenek) egyben tartása.

88 **Amikor valami egyenlő távolságra van két szélsőségtől:** ez az aristotelési definíció, vö. *Fizika* V. 5, 229b; **amilyenek Empedoklés nevezi a harmóniát:** a Harmónia és a Viszály (*neikos*) Empedoklés természetfilozófiájának alapfogalmai, vö. Kirk–Raven–Schofield 1998, 407–461; ezeket értelmezi át Iulianus, ill. iamblichosi forrása.

89 **Köt... össze... van közepén:** a két ige itt egymás szinonimája.

90 **A látható és a világ körül keringő istenek:** a láthatatlan lényeg (*usia*), a látható fény és az égi test alkotta isteni lények; **az anyagtalán és értelmi istenek:** a már említett (§ 3, 132c) *noétoi theoi*, akik olyan közel vannak az Egyhez, hogy az anyag (elvonat értelemben) és a forma kettőssége sem alkalmazható rájuk.

91 A tagmondatot az értelmi istenek eredetére utal.

92 **Mivolta (*usia*):** transzcendens lényege; **tökéletes és nem vegyül:** a tökéletességének legfőbb ismérve, hogy nem vegyül, hanem különálló léttel bír, amit a Nap esetében az „értelmes” (*noeros*) fogalom fejez ki; ezzel együtt képes egymással összekötni a két másik létszintet: az értelmét (*noétos*) és az érzékelhető (*aisthétos*) is.

93 **Egyes aspektusait (*ta kath' hekaston*):** azokat a szempontokat, amelyeket tekintve a Nap értelmes mivolta vertikálisan középsőnek bizonyul (az egyes aspektusokat betűkkel jelöltük: A–F); **az elsőkhöz és az utolsókhöz:** az értelmiekhöz és a láthatókhöz; **különböző oldalai felől (*kat' eidé*):** 'formái szerint'; a fenti „aspektusok” szinonimája.

94 **Ezt az egészet:** önmagát; **összefogja az Egyben:** az értelmi lények (istenek) olyan szorosan kapcsolódnak az abszolút egységhez, hogy a sokféleség (ami az alsóbb szinteken fokozatosan növekszik) itt még alig mutatható ki, vö. fent, 138d–139a.

95 **A világ egésze:** a látható, fizikai univerzum, vö. Platón: *Timaios* 32d–33a.

96 **Kettős Egy formájú tökéletesség közepén:** két, egyaránt az Egyre hasonlító (*heno-eidés*) létszint között közepén: három elkülönült egységről beszélünk, amelyek hierarchikus sorozatba rendeződve felülről lefelé hatnak egymásra; **akinek:** a Nap értelmes

lényegének; **az értelmes istenek között:** őket bizonyos értelemben magában foglalva, vö. § 13, 143b.

97 **Összetartás (*synoché*):** egyben tartás, együvé tartozás.

98 **Ötödik test:** az égitesteket alkotó éter, vö. § 3, 132c; **ami természeténél fogva széthulló:** a Hold alatti világ, vö. § 8.

99 **Két lényeket (*usia*):** a létezés két szintjét, vagyis az értelmét és az éterit; **illeszti egybe:** köti össze az itt kifejtett módon.

100 **Utánozza:** ez a hierarchikus rend lényege: az alsóbb princípium a fentebbit szemléli, és így hozza létre a nálánál lentebbit; **belőle jön létre:** az értelmes létszint (a Nap) az értelmi világból árad ki („emanál”); **az utolsóknak:** az égi (éteri) szféráknak; **előljárója:** a Nap világítja meg és élteti az étertesteket, és ő is ad nekik erőt a fény és a mozgás révén.

101 **Az önlétrehozásnak (*to authypostaton*):** vö. § 8, 137d; a testetlen valóságok, bár felsőbb okaik által inspiráltak, de önmagukat hozzák létre; **az értelmi <lény>ekben:** ezen a magas létszinten csak istenek vannak; **az égen láthatóknak:** az étertestekből sugárzó fényben és örök mozgásukban; **a Nap- király önlétrehozó mivolta:** amely tehát nem test, vö. § 4, 134a–b; **a közepé:** ő van közepén az önlétrehozás értelmi és látható megvalósulása között.

102 **Mint elsődlegesen cselekvő (*próturgos*) lényegből:** amelyben az adott hatás először megjelenik; **fény (*augé*):** ez tehát nem az égitestből, hanem az azt is megvilágító értelmes istenből származik, vö. § 4, 134a–b.

103 **Alkotómestere (*démiurgos*):** feltehetően azonos a Jóval/Egygyel (a nikaiai/niceai hitvallásban az Atya a világ teremtője), de az is lehet, hogy az értelmi világra gondol; **alkotó istenek (*démiurgikoi theoi*):** az égitesteket működtető és a földi világot formáló értelmes istenek; **középre helyeznünk:** lényét az egyetlen démiurgostól kapja, de az értelmes istenek tőle nyerik mivoltukat és energiájukat.

104 **Éltető erő is (*kai to gonimon tés zóés*):** életfakasztó erő, termékenység, termékenyítő képesség, amely némiképp különbözik az alkotóerőtől, és itt annak kiegészítéseként kerül említésre; vö. § 17, ahol Athéné személyesíti meg.

itt is a Nap-király éltető ereje van közepén, hiszen erről tanúskodnak a látható jelenségek is: egyes formákat tökéletesít, másokat elkészít, némelyeket feldíszít, és van, amit csak felébreszt, de nincs semmi sem, ami a Nap alkotóerejétől függetlenül jönne napvilágra és venne részt a keletkezésben.¹⁰⁵

(E) Ha ezeken túlmenően még azt is felismerjük, hogy az értelmi <isten>ek között megtalálható a makulátlanul tiszta, anyagtalan lényeg – ehhez kívülről semmi sem [140c] adódik hozzá, sem nem lakik benne semmi idegen, hanem telve van önnön makulátlan tisztaságával –,¹⁰⁶ ugyanakkor a világban belül, a körkörösén keringő testben is megtalálható a makulátlan és isteni test egyetlen elemmel sem vegyülő, rendkívül vegyítetlen és tiszta természete,¹⁰⁷ akkor azt fogjuk találni, hogy a Nap-király fénylő és keveretlen lényege e kettő közt is közepén van: az értelmiek közti anyagtalan tisztaság áll az egyik oldalon, és az [140d] érzékelhető egy részében meglévő tiszta vegyítetlenség a másikon – mely utóbbi makulátlan, és nem keveredik a keletkezéssel és a pusztulással.¹⁰⁸ Ennek legnagyobb tanújele, hogy a fény, amely odafönről a leginkább eljut a földre, maga sem keveredik semmivel, sem nem érheti szennyződés, hanem minden létezőben teljességgel makulátlan, szennyeztelen és külső hatástól mentes marad.¹⁰⁹

(F) Nem szabad azonban megfeledkeznünk az anyagtalan és értelmi formákról sem, de ugyanígy az érzékelhetőkről sem, amelyek az anyag, vagyis a szubsztrátum körül vannak.¹¹⁰ Itt is a nagyságos Nap körüli értelmes [141a] formákról fog kiderülni, hogy ők a középsők: ők segítik az anyag körüli formákat is, melyek sem létezni, sem pedig fennmaradni nem tudnának, ha ő nem segítené őket hozzá a létükhöz.¹¹¹ Vagy talán

nem ő a formák elkülönülésének és az anyag összegyűlésének okozója, amennyiben nemcsak azt teszi lehetővé, hogy értelmünkkel felismerjük, hanem azt is, hogy a szemünkkel láthatjuk őket?¹¹² A sugaraknak az egész világba történő szétszóródása és a világosság egyesítő ereje ugyanis a teremtés alkotói [141b] felosztását mutatja meg.¹¹³

§ 10. A Nap legfőbb jótéteményei a látható világban

Bár még sokan vannak az isten lényege körüli látható javak, melyek elének tárják, hogy <a Nap> középső az értelmi és a világbeli istenek között, térjünk most át utolsó, látható hatáskörére!¹¹⁴ Az utolsó világhoz kapcsolódó <erői> közül az első az, amely mintegy modell formájában tartalmazza a nap-angyalok ideáját és fennállását.¹¹⁵ Ezután következik az érzékelhetőket létrehozó <ereje>, amelynek értékesebbik <rész>-e [141c] az égnek és a csillagoknak tartalmazza az okát, a kevésbé értékes pedig a keletkezést felügyeli, és öröktől fogva magában hordozza annak keletkeztelen okát.¹¹⁶

§ 11. Az első rész összefoglalása

Mindannak a kifejtése, ami ennek az istennek a lényegével kapcsolatos, még akkor sem volna lehetséges, ha maga ez az isten adná is meg valakinek, hogy megértse, hiszen én már azt is lehetetlennek látom, hogy valaki mindezt értelemmel

105 **Tanúskodnak a látható jelenségek:** újabb analógiás következtetés; **egyes formákat:** a fizikai valóságot, vö. § 4, 134c–d; **a Nap alkotóerejétől:** fénye, hője és mozgása révén; beleértve az éltető erőt is; **napvilágra** (*eis phós*): szó szerint és metaforikusan is („világra jön”).

106 **Anyagtalan lényeg** (*alogos usia*): az értelmi lények (istenek) sajátossága, hogy nem érvényes rájuk az anyag–forma kettősség sem, vö. fent, 90. jegyzet.

107 **Körkörösén keringő test, isteni test:** az éter (az ötödik test/elem) és annak része; **egyetlen elemmel sem:** a Hold alatti világot alkotó négy elem egyikével sem.

108 **Fénylő és keveretlen lényege:** mindkét másik létszinttől külön áll (vö. 139a), és éppen emiatt jelenik meg benne először a fény; **az érzékelhető egy részében:** az éteri égitestekben; **a keletkezéssel és a pusztulással:** a négy Hold alatti elemmel.

109 **A fény** (*phós*): testetlen, nem alkotja az öt elem egyike sem, így azokkal nem is keveredik; **odafönről:** a Nap értelmes lényegéből.

110 **Formákról** (*eidos*): ezeknek több szintje is van: az értelmiek ismét (vö. 90. jegyzet) anyagtalanok (*aylos*), az érzékelhető vizsont az anyag köré helyeződnek (vö. § 4, 134c–d); **szubsztrátum** (*hypokeimenon*): amire a formák (minőségek, tulajdonságok) ráhelyeződnek.

111 **A nagyságos Nap** (*ho megas Hélios*): vagyis az értelmes isten, aki egyben az értelmes istenek összessége (vö. § 13); **segítik:** a fény és a keletkezés folyamata révén; **létezni... fennmaradni** (*sózesthai*): a formák állandók, csak a fizikai egyedek változnak, cserélődnek, vö. § 4, 134c–d.

112 **A formák elkülönülésének** (*diakrisis*): az egyes formák közti különbségeknél; **az anyag összegyűlésének** (*synkrisis*): amikor valami egy fizikai létezővé (testté) áll össze; **értelmünkkel**

felismerjük: az értelemben lévő értelmes (értelemmel megragadható) formák az anyagra helyezett külső formákkal analóg viszonyban állnak; **szemünkkel láthatjuk:** az érzékelés során a mentális alakzatok külső megfelelőit ismerjük fel; a formák mindkét kategóriáját a Nap hozza létre.

113 **A sugarak szétszóródása... a világosság egyesítő ereje:** egyetlen fény hat át mindent, miközben sugarai (a megkülönböztetéshez lásd § 4, 134a–b) számosak – a fény egyszerre egység és sokaság; **a teremtés alkotói felosztását** (*démiurgiké diakrisis*): a létrehozott fizikai világ (*poiésis*) differenciálását és strukturálását, amely kreatív, alkotói tett.

114 **Az isten lényege** (*usia*) **körüli látható javak:** a Nap transzcendens mivoltának felsorolt aspektusai; **világbeli** (*enkosmios*) **istenek:** az értelmes istenek látható aspektusa; **látható hatáskörére** (*léxis*): a fizikai kozmoszra.

115 **Az utolsó világhoz:** a látható, fizikai kozmoszhoz; **modell** (*paradeigma*) **formájában:** a lét különböző szintjein lévő entitások paradigma formájában („csírájukban”) megvannak az őket létrehozó magasabb létszinteken is; **a nap-angyalok ideáját és fennállását** (*hypostasis*): angyalok is érkeznek a fényvel; ezek a magasabb rendű fajokhoz (§ 14, 145c) tartoznak, de kiindulópontjukat (ideájukat) a Nap lényege foglalja magában.

116 **Az érzékelhetőket létrehozó <ereje>** (*gennétiké*): az a képessége, amellyel a fizikai világot teremt; **a kevésbé értékes:** az egyetlen Nap világteremtő mivolta is két szintre oszlik a teremtmények (ég és föld) értékének megfelelően: a változatlan és fénylő égitestek értékesebbek, mint az enyészetnek kitett földi lények; **keletkeztelen okát:** a fénye és mozgása révén megnyilvánuló változatlan démiurgikus erőnek köszönhetően örök tehát a világ (vö. § 8).

átfogja.¹¹⁷ Minthogy azonban így is sok mindent áttekintünk, úgyszólván pecsétet kell helyeznünk e szakasz végére, hiszen más kérdésekre szeretnénk áttérni, melyek semmivel sem [141d] igényelnek kevesebb megfontolást.¹¹⁸ Mi <legyen> hát ez a pecsét: <vagyis> az a belátás, amely mintegy címszavakban mindent átfog, ami az isten lényegével kapcsolatos?¹¹⁹ Bárcsak ő maga helyezné elménkbe most, amikor röviden össze kívánjuk foglalni, hogy mely okból jött létre, ő maga kicsoda, s hogy mi mindennel tölti be a látható világot!¹²⁰

A következőket kell mondanunk tehát: a Nap- király az egy istenből jött létre, egy az egytől, az értelmi világból,¹²¹ az értelmes istenek legközepe lett elrendelt helye, a [142a] közép többféle értelmében – egyetértés, barátság és a különállók összetartása –, és ő rendezi egységbe az utolsókat az elsővel, magában hordozva a középsőséget a tökéletesség, az összetartás, a termékenység és az Egy formájú lényeg tekintetében,¹²² az érzékelhető világ számára pedig mindenféle javak előjárója, és nem csupán a fénysugár révén, mellyel ő maga világít körbe és tesz rendezetté és derűssé <mindent>, hanem még a nap-angyalok lényegét is létrehozza önmagával együtt, valamint ő tartalmazza a keletkezők keletkeztelen okát, [142b] sőt ezt megelőzően még az örök testek életének nem öregedő és maradandó okát is.¹²³

MÁSODIK RÉSZ: A NAP ERŐI ÉS MŰVEI

§ 12. Bevezető: lényeg, erő és tevékenység kölcsönös viszonya¹²⁴

Amit ennek az istennek a lényegéről el kellett mondanunk, annak ha nagy részét elhagytuk is, azért amit elmondtunk belőle, az sem kevés.¹²⁵ Minthogy azonban erőinek sokasága és tevékenységeinek szépsége oly nagy, hogy túlszárnyalja azt,

amit lényegével kapcsolatban megfigyeltünk – mert hiszen az isteninek olyan a természete, hogy a látható tartományba érve megsokszorozódik [142c] az éltető <erő> túlárado volta miatt –, lássuk, mit tehetünk, amikor e végeláthatatlan tengerbe készülünk belemerülni, miután épp csak egy lélegzetvételnél szünetet tartottunk az iménti terjedelmes szakasz végeztével.¹²⁶ Bátran neki kell veselkednünk mégis, bízva az istenben, és fel kell vennünk a beszéd fonalát.

Általánosságban szólva, amit az eddigiekben a lényegéről elmondtunk, azt úgy kell felfognunk, mint ami az erőire vonatkozik. Mert nem úgy van, hogy egy valami az isten lényege, másvalami az ereje, s ne adj' isten, egy harmadik, újabb dolog a tevékenysége. Hiszen [142d] amit csak akar, az ő, arra képes, azt meg is teszi – nem akar ugyanis olyasmit, ami nem ő, sem nem erőtlen ahhoz, amit tenni akar, és nincs szándékában olyasmi, amit képtelen megcselekedni.¹²⁷ Nem így az embernél: természete kettős és viszálytól sújtott, lélekből és testből van egybegyűrve, melyek közül az előbbi isteni, az utóbbi viszont homályos és borongós – természetes hát a viszály és a meghasonlás. Hiszen Aristotelés is megmondja: emiatt nem tudnak dülőre jutni egymással sem az örömök, sem a bánatok [143a] bennünk; mert, mint mondja, ami az egyik bennünk lakozó természet számára kellemes, az eleve fájdalmas a vele szemben álló másiknak.¹²⁸ Az isteneknél azonban mindezeknek nyoma sincs: lényegükből fakadóan tartozik ugyanis hozzájuk az összes jó, méghozzá szakadatlanul, nem pedig egyszer igen, másszor nem.¹²⁹ Ezért tehát először is mindazt, amit megállapítottunk, amikor a lényegét kívántuk bemutatni, azt ezennel tekintsük úgy, mintha egyszerűen az erőiről és a tevékenységeiről is állítottuk volna.¹³⁰ Minthogy pedig az efféle dolgokban az állítások nyilvánvalóan felcserélhetők, ezért amit most majd erői és tevékenységei kapcsán [143b] annak rendje és módja szerint kifejtünk, azt szintén ne csupán a tetteiként, hanem a lényegeként is tartsuk számon.¹³¹

117 **Kifejtése... felfogja:** vö. § 2, 131d–132a.

118 **Szakasz (logos):** az Első rész; **más kérdésekre:** a Nap erőinek és műveinek tárgyalására.

119 **Belátás (noésis):** áttekintés.

120 **Mely okból jött létre:** vagyis mi az az ok, amelyből ered (az Egy/Jó); **ő maga kicsoda:** ez a mivoltára (*usia*) utal; **tölti be:** ezek a tettei, vö. § 10; ezekből kiindulva következtetett a Nap transzcendens valójára.

121 **Az egy istenből jött létre:** az Egyből, vagyis a Jóból, időtlenül; **egy az egytől:** a maga módján mindkettő egy, és kettejük között nem csak analógia, de okság is fennáll; **az értelmi világból:** mely maga is egy, vö. § 9 A.

122 **Értelmes istenek közepe:** a Nap definíciója, vö. § 3 (132d), § 9 (138c); **elrendelt helye:** a lét rendjében, vö. § 9, 138c–139b; **a közép többféle értelmében:** vö. § 9, 138c–139b; **magában hordozva a középsőséget:** a felsorolt szempontok tekintetében a Nap értelmes lényege a középső (vö. § 9 A–F); **termékenység:** életfakasztás, éltető erő.

123 **Előjárója:** benne vannak meg elsődlegesen, majd továbbad belőlük, vö. § 9 B; **a nap-angyalok lényegét:** § 10; **létrehozza önmagával együtt:** önlétrehozás során, vö. § 9 C; **a keletkezők keletkeztelen okát:** § 10; **az örök testek életének:** az égitestek (§ 10), ill. azok fénye és mozgása.

124 A három fogalomhoz lásd § 2, 132b.

125 **Ennek az istennek:** a Napnak.

126 **Megsokszorozódik:** a kiáradás során fragmentálódik; **éltető <erő>** (*to gonimon és zóés*): termékenyítő képesség, vö. § 9 D; **szakasz (logos):** ti. az Első rész.

127 **Ne adj' isten:** szó szerint „ne adj' Zeus?” (*né Dia*); **amit csak akar:** a mivolt, erő és tett hármasságához itt az akarat fogalma járul; az emberi kettős természettel vont lenti párhuzam alapján feltételezhető, hogy a szerző itt elsősorban a Nap transzcendens lényege és a testi világban véghezvitt művei közti lehetséges el-lentétre gondol.

128 *Nikomachosi etika* VII. 14, 1154b.

129 **Lényegükből fakadóan:** eleve és lényüktől elválaszthatatlanul; **az összes jó:** a javak és jótétemények összessége.

130 **Amikor a lényegét (usia) kívántuk bemutatni:** ti. az Első részben; **tekintsük úgy:** a következő mondattal együtt a mű megértését segítő fontos hermeneutikai elv.

131 **Annak rendje és módja szerint:** a lét struktúráját követve, § 13–19; **lényegeként is:** az Első részben is a Nap látható tettei/művei alapján következtettünk transzcendens mivoltára.

§ 13. A Nap transzcendens erői

Mert bizony léteznek a Nappal rokon eredetű és természetű istenek, akiknek csúcspontja az isten makulátlan lényege, és akik a <látható> világban sokan vannak ugyan, de ökörlötte egységesen vannak jelen.¹³² Halljátok hát először is, mit mondanak, akik nem lovak és marhák vagy valamely más értelmetlen és oktalan állat módjára bámulnak fel az égre, hanem belőle kiindulva dolgoznak ki következtetéseket a láthatatlan világ természetéről!¹³³ Illetve még ezek előtt, ha nincs ellenedre, szemlélj meg világleletti erői és [143c] tettei közül – bár sokaságuk megszámlálhatatlan – legalább egynéhányat!¹³⁴

(A) Erői közül az első az, amelynek révén az értelmes lényeket a maga teljes egészében egységként jeleníti meg azáltal, hogy eggyé és ugyanazzá köti össze annak szélsőségeit.¹³⁵ Hiszen ami az érzékelhető világ szintjén világosan felismerhető – hogy ti. a tűz és a föld között helyezkedik el a levegő és a víz, mint a két szélsőt összekötő kapocs –, arról talán ne lenne magától értetődő azt feltételezni, hogy ugyanilyen rendezettséget alkot a testeket megelőző különálló ok esetében is – [143d] amely a keletkezés eredetét tartalmazza, bár maga nem keletkezés –, és hogy ily módon a testektől teljességgel különálló okok között is a szélsőket bizonyos közbülső tagok ugyanazzá kapcsolják össze a Nap-király révén, és amelyek így eggyé lesznek körülötte?¹³⁶

(B) De együtt jár vele Zeus alkotó ereje is, amivel kapcsolatban fentebb már említettük, hogy emiatt alapítottak és szenteltek nekik Cipruson közös szentélyeket.¹³⁷

(C) És Apollónt magát is tanúul idéztük [144a] állításainkhoz, végtére is nyilván jobban ismeri <nálunk> a saját természetét; hiszen ő is együtt van a Nappal, és közösségben van vele mind belátásainak egyszerűségét, mind lényegének maradandóságát, mind pedig tevékenységének változatlanóságát tekintve.¹³⁸

(D) De láthatóan Dionysos széttagolt alkotását sem választja el semmiképpen az isten a Naptól: azt neki mindenkor alárendeli és <öt> tróntársává teszi, így <Apollón> számunkra az isten általi legszebb megfontolások magyarázója.¹³⁹

(E) Minthogy pedig ez [144b] az isten magában foglalja a legszebb értelmes ötvözet eredeteit, ezért a Nap: a Múzsákat vezető Apollón.¹⁴⁰

(F) Végül pedig mivel életünket jó elrendezettséggel tölti be, ezért a világban megnevezzi Asklépiost, de már a világot megelőzően is magánál tartja.¹⁴¹

Mindazonáltal még ha sok más erőt figyelne is meg valaki ennél az istennél, akkor sem érne mindnek a végére; érijük be hát azzal, hogy megfigyeltük: a különálló, vagyis a testeket megelőző alkotás fölött – azaz maguknál az okoknál, melyek különállóan, a látható alkotást [144c] megelőzően állnak fenn – a Nap hatalma egyenlő és azonos Zeussal,¹⁴² hogy belátásainak egyszerűsége és ezzel együtt örökkévaló és mindig ugyanúgy maradó volta Apollónnal közös; hogy alkotóerejének széttagolt része a széttagolt lényeket felügyelő Dionysossal közös; hogy a legszebb arányosságot és értelmes vegyületet a Múzsák vezetőjének erejével összefüggésben figyeltük meg <benne>; és hogy az egész életet jó elrendezettséggel betöltő funkciója, mint beláttuk, Asklépiossal közös.¹⁴³

132 **Rokon eredetű** (*syngeneis*) és **természetű** (*symphyeis*) **istenek**: az értelmi világból kiáradó értelmes (*noeroi*) istenek, akik az égitesteket és általuk a világot alkotják és elevenítik meg; **csúcspontja** (*koryphé*): benne gyökereznek, belőle indul ki sajátos lényegük és működésük, ők a Nap „erői” (*dynameis*); **sokan vannak... egységesen** (*henoeidós*): egységük a sokféleség bizonyos mértékét is magában foglalja: a Nap lényegén belül egyik, de mint erői sokaságot alkotnak (vö. fény és sugarak, § 9 F).

133 Analógiás következtetés, vö. § 5.

134 **De még ezek előtt**: az analógiás következtetések előtt egy katalógust olvashatunk (143c–144c); **világleletti erői és tettei**: a fizikai világhoz képest transzcendens, értelmes tartományban.

135 **Az értelmes lényeket** (*noera usia*): az értelmes isteneket erőként tartalmazó egységes lényeket, amely maga a Nap; ehhez az „erőhöz” vö. fent, § 9 A; **szélsőségeit**: lásd a következő jegyzetet.

136 **Az érzékelhető világ szintjén**: újabb analógiás következtetés, vö. § 5; **összekötő kapocs**: a két közbülső elem folyamatosságot képez a két szélső (a legnehezebb és a legkönnyebb) között; **a testeket megelőző különálló ok**: transzcendens, magasabb létszintbe tartozó ok, ebben az esetben az értelmes Nap; **a keletkezés eredetét tartalmazza**: vö. § 10; **bizonyos közbülső tagok**: az értelmes istenek világán (a Nap lényegén) belüli, közelebről nem részletezett belső struktúráról van szó.

137 **Zeus alkotó ereje** (*démiurgiké dynamis*): Zeus a hagyomány szerint a mindenség atyja, így alkotója is; ehhez a funkciójához vö. § 9 D; **említettük**: § 6, 135d.

138 **Apollónt magát is tanúul idéztük**: vö. § 6: Apollón hexameteres jóslata; **saját természetét**: a Nap – egyszerűsége és megvilágosító ereje révén – leginkább Apollónnal azonos; **belátásainak**

egyszerűségét: Apollón „egyszerűsége” nevének egyik etimológiájával magyarázható: *a-polloi* = ’nem sok’, azaz ’egységes’ és ’egyszerű’; az újplatonikus rendszerben minél tökéletesebb valami, annál egyszerűbb: az Első Ok abszolút értelemben egyszerű; **lényegének maradandóságát... tevékenységének változatlanóságát**: vö. § 8, 138a.

139 **Dionysos széttagolt alkotását** (*meristé démiurgia*): az egyes fizikai dolgok megalkotása; **az isten a Naptól**: Apollón, a fent idézett jóslat egy olyan változatában, ahol Sarapis helyett Dionysos szerepel; **alárendeli**: az egyes dolgok megalkotása (§ 16–19) alárendelődik a látható világ mint egész megalkotásának (§ 15); **megfontolások magyarázója**: Apollón ismeri és közli a Napnak az egyes dolgokra vonatkozó tevékenységét.

140 **Ez az isten**: a Nap; **legszebb értelmes ötvözet** (*noera synkrisis*) **eredeteit** (*archai*): a kifejezés jelentése nem világos, de az értelemmel kapcsolatos dolgok harmóniáját sejteti; **a Múzsákat vezető** (*musagetés*) **Apollón**: vö. § 2; a Nap mint Apollón a művészetek összehangolója is, vö. § 20, 152c–d.

141 **Életünket jó elrendezettséggel** (*eutaxia*): lelki és testi épség; **megnevezzi Asklépiost**: és vele mindazt, ami az épséget szolgálja; **a világot megelőzően is magánál tartja**: az említett, világban megnyilvánuló erők transzcendens forrása.

142 **Megfigyeltük**: furcsa mondatszerkezetű, sietős összefoglalása a fentieknek; **a testeket megelőző alkotás**: a fizikai világhoz képest transzcendens, értelmes létszint; **látható alkotás**: a fizikai világ; **a Nap hatalma** (*dynasteia*): ti. király volta.

143 **Alkotóerejének széttagolt része** (*to meriston tés démiurgias*): az a képessége, amellyel az egyes fizikai dolgok alkotását végzi; **legszebb arányosságot** (*symmetria*) és **értelmes vegyületet** (*noera krasis*): vö. fent, 143. jegyzet.

§ 14. A Nap transzcendens művei¹⁴⁴

Ennyit tehát világelőtti [144d] erőiről; az ezekkel egy létrendbe tartozó, vagyis a látható világ feletti tettei pedig: <először is> a javak kiárasztása.¹⁴⁵ Minthogy ugyanis a Jó egyenes ági leszármazottja, és így tökéletes állapotban kapta meg tőle a jó részt, ezért azt az összes értelmes istennek szétosztja, jótékonyná és tökéletessé téve lényegüket.¹⁴⁶ Ez tehát az egyik.

Második tette az istennek az értelmi szépség tökéletes szétosztása az [145a] értelmes és testetlen formák között.¹⁴⁷ Amikor ugyanis a természetben látható termékeny lények nemzeni vágyik a szépben és utódot támasztani, ehhez szüksége van arra <a lényegre> is, amely az értelmi szépben ugyanezt örökké és mindig teszi, nem pedig egyszer igen, később meg nem, mint aki hol nemzőképes, hol pedig terméketlen.¹⁴⁸ Mert mindaz, ami idelelt csak időlegesen szép, az az értelmi világban örökkön az.¹⁴⁹ Megállapítható tehát, hogy a Nap által birtokolt és a láthatók közt található termékeny okot [145b] megelőzi és vezeti egy keletkezetlen sarj, amely az értelmes és örök szépségben létezik, akit ez az isten magában foglal és akit ő maga hozott létre, és akinek a tökéletes értelmet is kiosztja;¹⁵⁰ amiképpen a szemekbe is behelyezi a világosság révén a látást, ugyanígy az értelmes lények között is, a világosság értelmes mintája révén – mely sokkal világosabban terjed, mint az éteri fény – minden értelmes lénynek biztosítja a belátást és a beláthatóságot.¹⁵¹

További csodálatos tevékenysége ezek mellett [145c] a Napnak, a mindenség királyának a magasabb rendű fajok számára juttatott jobb rész – az angyaloknak, a daimónoknak, a

hérosoknak és mindazon rész-lelkeknek, amelyek a minta és idea állapotában maradnak, vagyis sohasem adják át magukat egy testnek.¹⁵²

§ 15. Bevezetés a Nap világon belüli műveinek tárgyalásához

Az isten világelőtti lényegét, erőit és műveit tehát ebben a mostani, a Napról, a mindenség királyáról mondott himnuszunkban ezennel sietve megtárgyaltuk – közben igyekeztük elérni, amennyire csak erőnkől futotta, az őt megillető dicséret lehetséges mértékét.¹⁵³ Minthogy azonban a [145d] szemek – így szól a mondás – a hallásnál megbízhatóbbak (bár természetesen a belátásnál kevésbé megbízhatók és erőteljesebbek is nála), próbáljunk most beszélni látható alkotásáról is, kérve tőle a helyes mértékkel szólás< adományá>!¹⁵⁴

Öröktől fogva áll fenn körülötte a látható világ, és öröktől fogva rendelkezik székhellyel a világot betöltő világosság – nem úgy, hogy egyszer igen, másszor nem, sem pedig hol így, hol úgy, hanem mindig ugyanúgy.¹⁵⁵ Ha azonban valaki ezt az örökkévaló természetet egy gondolatkíséret erejéig mégis időben akarná elképzelni, könnyedén megtudhatná, hogy a Nap, a [146a] mindenség királya szüntelen ragyogásával mennyi jónak az okozója örökkön a világ számára.¹⁵⁶ Tisztában vagyok vele, hogy maga a nagy Platón is, őutána pedig egy másik férfiú, aki korban ugyan igen, adottságait tekintve azonban semmiképpen sem marad el mögötte – a chalkisi Iamblichosról beszélnek, aki művei révén egyéb filozófiai tanok között ebbe is

144 A korábban (vö. § 3 és § 4, 134b–c) már említettek közül három részletesebb bemutatása.

145 **Világelőtti erőiről:** a Nap azon erőiről vagy képességeiről (*dynameis*), amelyeket (a lét rendjét tekintve) a látható világ előtti vagy feletti értelmes tartományban jelenít meg; **ezekkel egy létrendbe tartozó** (*homotagé*): szintén a látható világon túli; **javak kiárasztása:** a Nap első transzcendens műve tehát a Jóval kapcsolatos, miután a Nap a Jó szülötte.

146 **Egyenes ági leszármazottja:** ugyanazt a királyi szerepet tölti be a maga létrendjében, mint a Jó abszolút értelemben, vö. § 3 a Nap eredetéről; **a jó részt:** a Jó/Egy státusát a maga (értelmes) létszintjén; **jótékonyná** (*agathoergon*): ami által ők maguk is képesek lesznek továbbadni a jót.

147 **Értelmi szépség:** a szép megjelenési formája az értelmi valóság szintjén, vö. § 3, 132d, 133b; **értelmes és testetlen formák:** az értelmes világ isteni és más részei (magasabb rendű intelligenciák, vö. lent, 145c); a formákról lásd § 9 F.

148 **A természetben látható termékeny lények:** bármely nemzőképes (termékenyítő) és foganni képes (termékeny) földi lény; **nemzeni vágyik a szépben:** a szép hatására; **arra <a lényegre> is:** az értelmes istenek szintjén, amely összeköti az értelmi és a fizikai szintet; **az értelmi szépben:** annak hatására; **hol nemzőképes, hol pedig terméketlen:** fizikai lények, az ember is; vö. § 15, 145d.

149 **Csak időlegesen szép:** ezért csak időlegesen ösztönöz utód létrehozására.

150 **A Nap által birtokolt és a láthatók közt található termékeny okot:** a látható napfényt; **keletkezetlen sarj** (*tokon agennéton*): a Nap láthatatlan, értelmes fénye; **magában foglal és ő maga hozott létre:** egy értelmes isteni princípium tehát; **akinek a tö-**

kéletes értelmet is kiosztja: felruhazza vele; ez az isteni lény lentebb Athénével lesz azonos, § 17.

151 **Az értelmes lények:** istenek és bármely értelmes lény; **a világosság** (*phós*) **értelmes mintája** (*noeron paradeigma*): a láthatatlan, értelmes fény; **sokkal világosabban terjed:** a gondolat még a fénynél is világosabb; **értelmes lények** (*noerois*): gondolkodó lények; **a belátást és a beláthatóságot:** azt, hogy értelmi tevékenység alanya, ill. tárgya lehessen.

152 **További:** harmadik; **magasabb rendű fajok** (*kreittona gené*): a rögtön említett három (a rész-lelkekkel együtt négy) kategória, akik a megtestesült (testbe sülyedt) emberi lelkek felett állnak kiválóságban; **jobb rész:** értékesebb adomány, a fenti, isteneknek járó „jó rész”, ill. az embereknek járó szellemi javak között rangban félúton; **rész-lelkeknek:** meg nem testesült emberi lelkek; **minta és idea állapotában:** vö. § 10, a nap-angyalok kapcsolatán; **sohasem adják át magukat egy testnek:** nem sülyednek a megtestesülés szintjére.

153 **Az isten világelőtti lényegét:** a Nap transzcendens-értelmi mi-voltát; **sietve:** a szerző sietsége a Nap iramát hivatott utánozni; **lehetséges mértékét:** vö. § 2, 132a.

154 **A mondás:** vö. Hérodotos I. 8; **a belátásnál** (*noéisis*): az értelmi tevékenységnél; **látható alkotásáról:** a fizikai világról.

155 **Öröktől fogva:** vö. § 3, 132c: a fizikai világ mint egész tehát nem rendelkezik időbeli kezdettel; **körülötte:** a Nap körül, általa fenntartva; **székhellyel:** ez a napkorong, vö. lent, 146c; **a világot betöltő világosság** (*perikosmion phós*): a látható fény; **mindig ugyanúgy:** a Nap fénye legfeljebb csak a befogadó közeg miatt változik.

156 **Ezt az örökkévaló természetet:** a kezdet nélküli fizikai világot; **könnyedén megtudhatná:** mert a teremtés örök struktúrá-

beavatott –, tehát hogy hipotézisként ők is alkalmazták a keletkezett világ elképzelését, azt téve föl, mintha időben ment volna végbe a teremtés – mindezt azért, hogy [146b] <a Nap> által megvalósuló tettek nagysága felismerhetővé válják.¹⁵⁷ Az én képességeim viszont messze elmaradnak az övéiktől, így semmiképp sem szabad vállalnom a kockázatot, tekintettel arra, hogy Iamblichos, a dicső hős még azt sem tartotta kockázatmentesnek, ha valaki pusztá hipotézisként tételezi fel a világ időbeli teremtését.¹⁵⁸

Mindazonáltal, minthogy az isten örök okból ered, még inkább pedig mivel mindent az örökkévalóságból hozott létre – a láthatatlanokból a láthatókat, [146c] isteni akarattal, kimondhatatlan gyorsasággal és túlszárnyalhatóan erővel, mindent egyszerre nemzvéen a jelen időben –, kiválasztotta magának hozzá leginkább illő székhelyül az ég közepét, hogy mindenfelé egyenlően oszthassa szét a javakat az őáltala és övele együtt létrejött isteneknek, s hogy felügyelhesse az ég hét körpályáját, valamint a nyolcadikat, és persze a kilencedik alkotást is: a folyamatos keletkezés és pusztulás örökké tartó körforgásában megújuló keletkezést.¹⁵⁹

§ 16. A Nap égi művei: az állócsillagok istenei

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a körülötte táncoló [146d] bolygók mozgásának ritmusát ez az összhang szabja meg, amely ezen isten és saját helyzetük közt fennáll, de ugyanígy az egész ég is mindenben hozzá igazítja részeit, így a Naptól lesz istenekkel teli.¹⁶⁰

ját időrendben mesélné el; **szüntelen ragyogásával**: változatlan aktivitásával (vö. fent, „mindig ugyanúgy”).

- 157 **Plátón is**: a *Timaios* kozmogóniájára utal, vö. főként 28b; **korbán... adottságait tekintve**: Iamblichos (240/245–320/325) értékeléséhez lásd § 24; **művei révén**: számos fontos műve elveszett, így az is, amelyik Iulianus jelen művének mintája volt; **hipotézisként**: Plátónra vonatkoztatva ez nem egyértelmű; **teremtés (poiésis)**: a világ kezdete; **felismerhetővé válják**: didaktikus cézzal.
- 158 **Héros**: talán egy magasabb rendű lélek (vö. § 14, 145c) megtestesülésének tekinti; **kockázatmentesnek**: mert így egyrészt változást kellene feltételezni az istenek világában, másrészt mert ez a bibliai alapú (vö. Genézis 1) keresztény felfogással esne egybe.
- 159 **Az isten örök okból ered**: a Nap a Jóból származik (vö. § 3); **még inkább**: pontosítás, az időtlen teremtés közvetlenebb okának megadása; **az örökkévalóságból (ex aiónos)**: időtlenül; **láthatatlanokból a láthatókat**: vö. § 9 (B); **nemzvéen**: hozva létre; **székhelyül**: ahonnan ereje megnyilvánul, vagyis a napkorong, a Nap-király fizikai teste; **az őáltala és övele együtt létrejött isteneknek**: az égítesteket és égi konstellációkat felügyelő értelmes istenek, ezáltal látható mivoltukban; **az ég hét körpályáját**: a hét bolygó mozgását; **nyolcadikat**: az állócsillagok szféráját; **keletkezést**: a Hold alatti világot, vö. § 8.
- 160 **Bolygók mozgásának**: vö. § 5 és § 18; **ezen isten**: a Nap; **ez az összhang**: amit az égiekre tekintve láthatunk; **saját helyzetük (schémata)**: bolygók együttállásai; **hozza igazítja részeit... a Naptól lesz istenekkel teli**: lásd lent, a fejezet további részében.
- 161 **Öt kör**: az égi egyenlítő, a téritők, és a sarkkörök; **előljárója (archón)**: létrehozója („kezdeményezője”) és felügyelője; **háromat közülük megérintve**: a két téritőt érintve, az egyenlítőt (kétszer) metszve; **e háromban**: a három égi körrel való érint-

Ez az isten ugyanis öt kör előljárója az égen: hármat közülük megérintve e háromban a három Charist nemzi, a maradék kettő pedig a nagy Kényszer két mérlegserpenyője.¹⁶¹

Most talán olyat mondok, ami érthetetlen a [147a] görögöknek, holott kizárólag elfogadott és közismert dolgokra kell szorítkoznunk; de még ez sem lesz teljesen ismeretlen, mint ahogy esetleg gondolhatná valaki.¹⁶² Hát nem tudjátok, kik azok a Dioskurosok, ti bölcssek, kik annyi mindent megfontolás nélkül elfogadtok?¹⁶³ Nem amiatt nevezik őket „másodnaposoknak”, mert egyazon napon nem láthatók?¹⁶⁴ S ti ezt hogyan értelmezik? Nyilván úgy, hogy „tegnap” és „ma”.¹⁶⁵ De mit jelent ez?, kérdelem én>, magukra a Dioskurosokra?! Próbáljuk meg a kifejezést valamilyen természeti valóságra alkalmazni, hogy amit mondunk, [147b] ne legyen újszerű, sem értelmetlen!¹⁶⁶ Csakhogy ilyet, ha mégoly alaposan kutakodunk, sem könnyen találunk. Mert az sem jelent sokat, amit egyesek szerint bizonyos teológusok állítottak, hogy ti. a mindenség két félgömbjéről van szó.¹⁶⁷ Mert hogy ezek milyen értelemben volnának „másodnaposak”, azt még elképzelni se könnyű, hiszen megvilágításuk növekedésének napi mértéke érzékelhetetlen.¹⁶⁸

Vizsgáljunk most meg <egy olyan magyarázatot>, ami miatt esetleg mi magunk keveredünk újítás gyanújába!¹⁶⁹ Azokról állíthatjuk joggal, hogy ugyanabban a „nappal”-ban [147c] részesednek, akik számára ugyanannyi a Nap föld feletti útjának ideje egy adott hónapban.¹⁷⁰ Nézzük meg tehát, hogy ily módon a „másodnapos” nem alkalmazható-e a körökre, például a téritőkre.¹⁷¹ Mint sejtethető: nem mindegyikre egyaránt. A téritők ugyanis mindenkor látszanak, a trópusokon élők mindkét csoportja pedig mindkettőt egyszerre látja, a sarkkörök közül

kezés által; **a három Charist**: a köröket (az Egyenlítőt és a két téritőt) a Gráciáknak (vö. lent, 148d) felelteti meg; **a nagy Kényszer (ananké)**: a fizikai világot uraló determinizmus (vö. fent, § 7, 136d); **mérlegserpenyője**: a sarkkörök által határolt két gömbfelület alakja után.

- 162 **Elfogadott és közismert dolgokra kell szorítkoznunk**: ez a himnusz egyik alapcélkitűzése.
- 163 **Hát nem tudjátok**: szó szerint „vajon kicsodák számunkra”, ahol „számunkra” helyett egyes kéziratokban „számotokra” szerepel; **Dioskurosok**: Kastór és Polydeukés (Pollux), a mitikus ikerpár, akik a mítosz szerint felváltva vannak fenn az égen; **megfontolás nélkül**: kritikai vizsgálat nélkül.
- 164 **Másodnaposoknak (heter-hémerei)**: egymást másnaponta felváltóknak (homérosi jelző, vö. *Odysseia* XI. 303).
- 165 **Tegnap és ma**: hétköznapi értelemben: egyik nap egyiket, másik nap a másikat.
- 166 **Újszerű (kainon)**: Hertlein javítása: „üres” (*kenon*), ami az **értelmetlen (anoéton)** szinonimája.
- 167 **Bizonyos teológusok**: pl. Alexandriai Philón: *De decalogo* (A tízparancsolatról) 56; **a mindenség két félgömbjéről**: az északi és a déli féltekéről.
- 168 **Megvilágításuk növekedésének napi mértéke érzékelhetetlen**: a Nap túl lassan halad az év során ahhoz, hogy a két félgömb megvilágítottságának akár csak a változását is napi szintűnek lehessen nevezni.
- 169 **Újítás gyanújába**: Iulianus számára az újítás, a hagyományoktól való eltérés negatív megítélés alá esett.
- 170 Itt az „azonos nap” azonos hosszúságú nappalt jelent, ez pedig a szélességi fokok szerint változik.
- 171 Az öt említett (146d) égi körre; az égbolt (az állócsillagok szférájának) földhöz képesti éves mozgása (amit a Föld keringése és

ellenben aki az egyiket látja, az semmiképp sem láthatja a másikat.¹⁷²

De hogy ne időzzek tovább ugyanannál a [147d] témánál: azáltal, hogy a fordulókat véghezviszi, közismert módon ő a Hórák atyja;¹⁷³ mivel pedig soha nem hagyja abba keringését, nem más ő, mint Ókeanos, a létezők két fajtájának vezetője.¹⁷⁴ Remélem, ezzel sem mondom homályosat, hiszen előttünk már maga Homéros is megfogalmazta ugyanezt: „ő, aki minden lénynek okozza a létrejövését”¹⁷⁵ – <azaz> mind a halandóknak, mind pedig – ahogy ő maga mondaná – „boldog isteneinknek”.¹⁷⁶ És helyesen mondja, mert nincs a világ [148a] semmi, ami ne Ókeanos lényegének szülötte volna.¹⁷⁷

S hogy mi köze ennek a keringéséhez? Akarod, hogy elmondjam? Pedig hallgatni jobb volna...¹⁷⁸ Ám hangozzék el mégis! Nos, azt mondják – ha nem mindenki fogadja is el egykönnyen –, hogy a korong a csillagatlan térben jár, jóval az állócsillagok szférája fölött.¹⁷⁹ Így azután nem is a bolygóknak képezi a közepét, hanem három világnak, legalábbis a beavatottak feltételezése szerint – már ha egyáltalán feltételezéseknek kell [148b] neveznünk őket, nem pedig szilárd tantételeknek, és inkább a csillagászokéit feltételezéseknek.¹⁸⁰ Míg ugyanis az előbbieket istenektől vagy valamilyen hatalmas daimónoktól hallották, amit állítanak, addig az utóbbiak csak feltételezik, ami a láthatókkal való összhang alapján valószínű.¹⁸¹ Elismerően szólni kétségkívül méltán lehet ez utóbbiakról is, aki azonban helyesebbnek ítéli, ha a beavatottaknak hisz,

tengelyferdesége okoz) az év során más és más részt enged látni a földgolyó adott pontjairól, így a földről nézve a körök helye is változik.

- 172 Tehát csak a sarkkörökre igaz, hogy csak váltakozva láthatók, vagyis „másodnaposak”, így ők az a „természeti valóság” (147a), amelyre a Dioskurosok vonatkoztathatók; **a trópusokon élők**: a két téritő közötti sávban élők mindkét égi téritő körét láthatják, innen tehát ezek nem váltakozva láthatók; **mindkét csoportja**: akik az Egyenlítőtől északra, ill. délre élnek.
- 173 **Fordulókat**: az év négy kitétetett pontja, vagyis a két napforduló és a két napéjegyenlőség; **Hórák atyja**: ő okozza az évszakokat (*hórai*).
- 174 **Keringését** (*tus polus*): a Föld körül naponta, a Zodiákus mentén évente; **Ókeanos**: a mítosz szerint a föld körül folyik; **a létezők két fajtájának** (*diplés usias*): „kettős lényeknek”, azaz a lét két szintjéhez: az értelmese-transzcendens és a fizikai szinthez tartozóknak.
- 175 *Ilias* XIV. 246; Devecseri G. fordításában: „márpedig ő első nemző, mindennek az atyja”.
- 176 Vö. *Ilias* I. 339: „boldog olümposzi isteneink meg a földi halandók” (Devecseri G. ford.).
- 177 **Ókeanos lényegének szülötte**: a Nap keringésének köszönheti mivoltát.
- 178 Ezoterikus tanról van szó, mint rögtön látni fogjuk.
- 179 **A korong**: a Nap fizikai teste, vö. § 3, 133c; **a csillagatlan térben**: a fizikai kozmosz egészét körülvevő tér, amelyen túl – bár nem térbeli értelemben – található a transzcendens világ, így a Nap tényleges, értelmes valója is; ez az állócsillagokon túli tér ily módon „közel” van az értelmes világhoz.
- 180 **A bolygóknak képezi a közepét**: a Hold – Merkúr – Vénusz – Nap – Mars – Jupiter – Szaturnusz sorrendnek megfelelően; **három világnak**: vagyis a látható, az értelmes és az értelmi világnak, amennyiben a Nap teste a látható „feletti” értelmes világhoz (a Nap tulajdonképpeni lényegéhez) közelít; **a beavatottak**

azt én tréfából is és komolyan is bámulom és a csodálója vagyok. Nos, ennyit erről, ahogy mondani szokás.¹⁸²

[148c] Az említettek kivül még istenek további sokasága található körös-körül az égen, akiket ilyenekként ismertek fel azok, akik az eget nem félvállról és legelésző jószág módjára szemlélik.¹⁸³ Mert hiszen miközben a három< kör>t négy-szeresen metszi – azáltal, hogy a zodiákus kör mindhármukkal találkozik –, aközben a zodiákust is tizenkét isten hatáskörére osztja föl, majd azután ezek mindegyikét is háromfelé osztva harminchatot hoz létre.¹⁸⁴ Onnan érkezik le hozzánk, az egekből, a Charisok hármassága [148d] ajándéka, mármint a körökből, melyeket amint négyszer átmetsz ez az isten, a Hórák négyszeres báját küldi el nekünk: ők foglalják magukban az idők fordulópontjait.¹⁸⁵ Nem véletlen, hogy a Charisok kört alkotnak földi képmásaikon is; Dionysos pedig „charis-adó” – róla viszont azt mondtuk, hogy ugyanazok fölött uralkodik, mint a Nap.¹⁸⁶

Minek említsem még Hórost és a többi istennevet is, melyek mind a Napra vonatkoznak?¹⁸⁷ Az emberek ugyanis épp abból ismerték fel az istent, amit ez az isten tesz: az ég [149a] egészét tökéletessé teszi az értelmes javak révén, részt ad neki az értelmi szépségből, és kezdve odafentről, <tökéletessé teszi> az eget – mind egészében, mind egyes részeiben – a javak bőséges adományozása révén (hiszen ők felügyelnek minden mozgást, le egészen a világ legvégső határáig): a természetet, a lelket és ami csak van, mindent mindenütt tökéletessé tesz.¹⁸⁸

feltételezése (*hypothesis*): misztériumokba beavatottak hipotézisei; **szilárd tantételeknek** (*dogmata*): a fordítás a kifejezés pozitív felhangját szóltatja meg; **csillagászokéit** (*sphairikón*): a szférák tudósaiét.

- 181 **Istenektől vagy valamilyen hatalmas daimónoktól hallották**: tudásuk tehát transzcendens eredetű kinyilatkoztatásra épül; **a láthatókkal való összhang alapján**: ez a megfigyeléseken alapuló tudományos módszer (Iulianus analógiás következtetései is ezzel rokonok).
- 182 **Ennyit erről**: hiszen titkos tant árult el.
- 183 **Ilyenekként ismertek fel**: rájöttek, hogy a csillagok végső soron istenek.
- 184 **Négyszeresen**: négy ponton (a két napéjegyenlőség és a két napforduló időpontjában); **a zodiákus kör mindhármukkal találkozik**: a Nap éves útja (a Zodiákus vagy állatöv) az égi egyenlítőt és a két téritőt összesen négyszer érinti; **tizenkét isten hatáskörére** (*dynameis*): a zodiákus jegyek a hatásaik alapján maguk is erővel rendelkeznek, így ők is istenek; **harminchatot**: ezek a dekanok, a (kerekítve) 360 napos év tíznapos szakaszai.
- 185 **Egekből**: összesen nyolc égi szféra, lásd fent, § 15, 146c; **Charisok**: a három Grácia, lásd fent, 146d; **a Hórák négyszeres báját**: a négy évszak sajátos szépségeit, vö. § 22; **az idők fordulópontjait**: a Nap éves járásának négy megkülönböztetett pontját, lásd fent, 147d.
- 186 **Földi képmásaikon**: szobraikon és freskóikon általában kört alkotó három lányként jelennek meg; **charis-adó** (*charidotés*): aki örömet ad; **ugyanazok fölött uralkodik**: uralma a Napnak részét képezi (vö. § 13 D), ennyiben azonos vele.
- 187 **Hórost**: az egyiptomi napistenek egyike; **istennevet**: a különféle nevek ugyanarra az isteni lényre vonatkoznak, annak más-más aspektusát emelik ki, különféle kultuszait fémjelzik.
- 188 **Az emberek**: más változatban „emberek”, azaz csak egyesek; **az istent**: a Napot vagy az istenit mint olyat; a vallás eredetét az ég megfigyelésére vezeti vissza, vö. § 20, 152b–c; **tökéle-**

§ 17. A Nap égi művei: Athéné és az égi fény

Az isteneknek ezt a hatalmas seregét pedig egyetlen vezető egységgé rendezve átadta Athénének, a Gondviselésnek.¹⁸⁹ [149b] Róla a mítosz azt mondja, Zeus fejéből származik, mi viszont azt, hogy mindenestül az őt magában hordozó Nap- király egészéből termett elő – ennyiben térünk el a mítosztól, hogy <azt mondjuk,> nem a legfőbb részéből, hanem mindenestül az egészéből,¹⁹⁰ mert egyébiránt összhangban vagyunk az ősi elbeszéléssel, hiszen azt állítjuk, Zeus semmiben sem különbözik a Naptól.¹⁹¹ Sőt maga az a tény sem tekinthető újításnak, hogy Athéné-t Gondviselésnek nevezzük – már ha helyesen értjük <azt a sort>, hogy „eljött Pythóhoz s a bagoly-szemű Gondviseléshez”.¹⁹² [149c] Íme, már a régiek is úgy gondolták tehát, hogy Athéné-Gondviselés Apollón tróntársa, akiről viszont azt állítjuk, hogy semmiben sem különbözik a Naptól.¹⁹³ És vajon nem ezt sejtette-e meg Homéros is isteni sugallatra (mert úgy tűnik, isteni erő hatása alatt állt) költeményében több helyütt is, mondván: „s lennék megtisztelve, miként Pallas, s mint Phoibos Apollón”¹⁹⁴ – nyilván Zeus által, aki ugyanaz, mint a Nap?

Amiképpen Apollón király értelmi tevékenységének egyszerűsége révén van közösségben a Nappal, ugyanúgy Athénéről is azt kell tartanunk, [149d] hogy – mivel a Naptól kapta a mivoltát, és ő a Nap tökéletes értelmi tevékenysége – egyrészt újra összevisszaságtól mentes egységbe illeszti a Nap körüli isteneket a mindenség királyával, a Nappal, másrészt magát a makulátlan és tiszta életet az ég legfelső boltozatától kezdve a hét körön át szétozva eljuttatja egészen a Holdig.¹⁹⁵ [150a] Ő az, akit ez az istennő mint utolsót a körkörös testek közül

tessé teszi: valódi mivoltuk megvalósulását segíti elő; **mozgást:** változást, folyamatot; **legvégső határaig:** a legalsó régiókat is beleértve, vö. § 3 (132c), § 19 (152a); **a lelket:** mint kategóriát; **a természetet:** a fizikai valóságot.

- 189 **Az isteneknek ezt a hatalmas seregét:** az értelmes istenek égi manifestációit; **vezető egységgé:** az ég egységesen mozog és (a bolygóktól eltekintve) alig van benne változás, hatásai révén pedig a földi folyamatok vezetője és irányítója; **Gondviselésnek (Pronoia):** a Pronoia Athéné egyik bevett mellékneve.
- 190 **Fejéből származik:** vö. Hésiodos: *Theogonia* 924; **őt magában hordozó:** az értelmes isteneket mind a Nap transzcendens lényege foglalja magában, vö. § 13, 143b; **termett elő (probléthénai):** onnan „pattant ki”.
- 191 **Semmiben sem különbözik:** vö. § 6, 136a.
- 192 **Pythóhoz s a bagolyszemű (glaukópis) Gondviseléshez:** Euphorió (Kr. e. 3. század) 2. töredék (ed. Powell); *glaukópis* jelenthet ’fénylő’ vagy ’szürke szemű’-t is.
- 193 **Tróntársa:** lényege átfedésben van Apollónéval: mindketten a fény és az értelem istenei; **semiben sem különbözik:** vö. § 13 C.
- 194 **Isteni erő hatása alatt állt:** vö. § 8, 137c, amely ennek némi képp ellentmond; **több helyütt:** *Ilias* VIII. 540 és XIII. 827 (Devecseri G. fordításában: „s tisztelnének aként, mint Pallaszt, s Phoibosz Apollónt”); **ugyanaz, mint a Nap:** vö. § 6, 136a, fent 149b.
- 195 **Apollón király:** mivel osztozik a Nap mivoltában, ő is királyi státussal rendelkezik; **értelmi tevékenységének (noéseis):** Apollón különösen is értelmes (intellektuális, *noeros*) isten; **van közösségben:** tróntársa, vele azonos; **értelmi tevékenysége (noésis):** ahogyan Apollón az értelmes létszinten, úgy Athéné az égből; **újra:** ezen a létszinten is; **egységbe illeszti:** a csillagok

betölt értelmével, a Hold pedig ennek révén szemléli az ég fölötti értelmi valóságot, mindazt pedig, ami alatta helyezkedik el, a formákkal díszíti: vagyis az anyagot, megszüntetve annak elvadultságát, zavarosságát és rendezetlenségét.¹⁹⁶

Az emberek számára pedig a <következő> javakat adja Athéné: a bölcs belátást és az alkotómesterségeket.¹⁹⁷ Ő lakja a városok akropolisait, miután bölcsessége révén ő hozta létre a politikai közösséget.¹⁹⁸

§ 18. A Nap égi művei: bolygó-istenek (Vénusz, Merkúr, Mars)

Néhány további szót Aphroditéről is, akiről [150b] a föníciai bölcsök egyöntetűen állítják, hogy az isten alkotó munkájához csatlakozik – én pedig hiszek nekik.¹⁹⁹ Ő tehát az égi istenek összhangja, továbbá ő a harmóniájukban megnyilvánuló barátság és egység.²⁰⁰ Mivel ugyanis közel van a Naphoz, vele együtt kering és hozzá közelít, ezért az eget szép összhanggal tölti el, a földnek pedig termékenységet ad, így ő is gondoskodik az élőlények állandó keletkezéséről: ennek elsődleges okát a Nap- király tartalmazza, Aphrodité pedig [150c] társult ok.²⁰¹ Lelkünket vidámsággal varázsolja el, a földre pedig gyönyörűséges és makulátlan fénysugarakat küld le az éterből, melyek még az aranynál is szípeközöbbek.

Szívesen közreadok még valamennyit a föníciaiak teológiájából; s hogy talán nem hiába, az majd az alábbiakból kiderül. Emesa lakói – ez időtlen idők óta a Nap szent körzete – szentélyeikben Monimost és Azizost a Nap mellé helyezik.²⁰² Iamblichos szerint pedig – [150d] akitől minden mást is tanul-

sokaságát az együtt mozgásban kifejeződő egységbe; **tiszta életet:** az élet önálló („tisztá”), transzcendens tevékenység és princípium; **legfelső boltozatától:** az állócsillagoktól; **hét körön át:** a bolygók és szféráik; **a Holdig:** ő a legalsó, a Földhöz legközelebbi „bolygó”.

- 196 **Ez az istennő:** Athéna; **körkörös testek:** a bolygók gömbjei; **betölt értelmével (phronésis):** ami az adott bolygót értelmessé (*noeros*) teszi a fény révén; **szemléli (theórei) az ég fölötti értelmi valóságot:** ez az értelmes istenek (lények) alapvető tevékenysége; **a formákkal díszíti:** az értelmi világ szemlélése alkotásra ösztönzi, ami abban nyilvánul meg, hogy az anyagot formákkal alakítja; **elvadultságát:** az anyag mint formák híján nyers és negatív valóság.
- 197 **Az emberek számára:** Athéné bemutatása (§ 17) a himnusz szerkezetét követi, így most az embereknek adott javai következnek; vö. lent, § 20, 155b.
- 198 **Akropolisait:** fellegráit, legmagasabb pontjait.
- 199 **Föníciai bölcsök:** vö. § 4; **az isten:** a Nap.
- 200 **Összhangja (synkrasis):** Empedoklésnél a *philia* szinonimája, vö. § 9, 138d.
- 201 **Hozzá közelít:** Aphrodité bolygója, a Vénusz (az Esthajnalcsillag) a Nappal együtt mozog, és a hagyományos bolygósorrendben szférája közvetlenül a Napé alatt helyezkedik el; **szép összhanggal (eukrasia):** valószínűleg fénye különleges szépségére utal; **termékenységet ad:** szépségével utódnemzésre ösztönöz; **elsődleges okát (próurgos aitia):** a földi keletkezés fő oka a fény és ennek következményei, vö. lent, § 22, 155d–156a; **társult ok (synaitios):** mellék-ok.
- 202 **Emesa:** a mai Homsz (Szíriában); **Monimost és Azizost:** két sémi istenség, nevük jelentése a jelen kontextusban „Maradan-

tam, csekélyet a rengetegből – ez arra utal, hogy Monimos nem más, mint Hermés, Azizos pedig Arés, a Nap segédei, akik számos jót juttatnak el a földet körülvevő térségbe.²⁰³

§ 19. *A Nap művei a Hold alatti (földi) világban*

Az istennek az égben véghezvitt művei tehát ilyenek, és az említett istenek által kiteljesítve jutnak el egészen a föld legvégső határáig.²⁰⁴ Amit viszont a Hold alatt visz végbe, azt hosszadalmas volna mind felsorolni; mindazonáltal címszavakban [151a] ezekről is szót kell ejtenünk. Tisztában vagyok vele, hogy ezeket már korábban is említettem, amikor a láthatókból kiindulva tartottam célszerűnek megvizsgálni az isten lényegével kapcsolatos láthatatlan dolgokat, a gondolatmenet azonban megkívánja, hogy most, a megfelelő helyen is előadjam azt, ami ide tartozik.²⁰⁵

Amiképpen tehát az értelmes istenek között is a Napnak tulajdonítottuk a vezető szerepet, amennyiben önnön osztatlan lényege körül az istenek hatalmas sokaságát tartalmazza az Egyhez hasonlatos formában,²⁰⁶ továbbá ahogy az érzékelhetők között is – amelyek körkörös irányban járnak örök és [151b] fölöttébb boldog útjukat – kimutattuk, hogy ő a vezető és az úr, aki egyrészt megadja [***], másrészt betölti az eget nemcsak a látható fénnel, de millió más jóval is, és általa válnak tökéletessé a többi látható istenek részéről biztosított javak is, sőt még ezeket megelőzően ők maguk is az ő kimondhatatlan és isteni tevékenysége által válnak tökéletessé;²⁰⁷ nos, ugyanígy a keletkezésben lévő térségről is azt kell gondolnunk, hogy istenek vannak benne jelen, [151c] akiket a Nap-király fog össze:²⁰⁸ ők kormányozzák az elemek négyrétű természetét, és a három magasabb rendű fajjal együtt azokat a lelkeket lakják, amelyek köré az említett elemek rögzültek.²⁰⁹

dó” (a név görög hangzása után) és „Erős” (a sémi gyök jelentése alapján), vagyis aki a Nap közelében marad (Merkúr) és aki harcias (Mars); **a Nap mellé helyezik:** kultuszszobraikat a napistené mellett helyezik el, vagy azzal együtt hordozzák, vö. lent, § 21, 154a–b.

203 **Iamblichos:** a mű gondolatmenetének forrása, aki maga is a térségből (Apamea, Chalkis) származott (vö. § 15, § 24); **Hermés és Arés:** bolygók a Merkúr és a Mars; **segédei (paredroi):** valószínűleg szintén társ-okok a Nap valamely tevékenységében, annak kimondottan földi megvalósulásában.

204 **Kiteljesítve (epitelumena):** végrehajtva; **legvégső határáig:** vertikális értelemben is, vö. lent, 152a.

205 **Korábban is említettem:** ti. az Első részben; a § 12-ben megfogalmazott hermeneutikai elv explicit alkalmazása; **a gondolatmenet azonban megkívánja:** a Nap tevékenységeit a szerző a kozmosz szintjei mentén lefelé haladva tárgyalja, és most jutott el a Hold alatti világhoz.

206 **Amiképpen:** fordított analógia, amely fentről indul, és a földiekre vonatkozik; **önnön osztatlan lényege körül az istenek hatalmas sokaságát az Egyhez hasonlatos formában (henoeidós):** vö. § 13, 143b.

207 **Boldog útjukat:** az égitestek nem szenvednek hiányt, ezért mozgásuk sem kapkodó és kiszámíthatatlan; **ő a vezető és az úr (kyrios):** fényük és mozgásuk tőle származik; **megadja [***]:** vagy hiányos a szöveg, vagy az eget magát „adja meg” (vagyis alkotja) a Nap; **javak is... ők maguk is:** az égi és értelmes istenek a lényegüket és a tevékenységüket is a Napnak köszönhetik.

És maguknak a rész-lelkeknek is mennyi jó okozója ő: ítéletet hoz számukra, igazságossággal irányítja és ragyogásával tisztítja őket!²¹⁰ Továbbá az egyetemes természetet is nem ő mozgatja és lobbantja-e életre azzal, hogy odafentről megadja neki a termékenységet?²¹¹ De ugyanígy a rész-természetek esetében is [151d] ő a valódi oka annak, hogy létük célja felé tartanak.²¹² Hiszen „az embert az ember nemzi” – mondja Aristotelés – „és a Nap”.²¹³ Ugyanezt kell tehát gondolnunk a Nap-királyról az összes többi jelenség esetében is, amit a rész-természetek valósítanak meg. Vagy talán az esőket, a szeleket és a többi légköri jelenséget nem ez az isten idézi-e elő úgy, hogy a kétféle kigőzölögést mint anyagot veszi alapul? Amikor ugyanis melegíti a földet, párákat és füstöt szív föl, és [152a] ezekből jönnek létre az időjárás jelenségek, sőt még a különböző, kisebb és nagyobb föld alatti folyamatok is.²¹⁴

HARMADIK RÉSZ: A NAP ÉS AZ EMBEREK

§ 20. *A Nap ajándékai az emberiség egésze számára*

Ámde miért is járok tovább egy helyben, mikor végre nyitva áll az út a befejezéshez – előbb viszont még himnuszba foglalom azt is, hogy mennyi jót adott a Nap az embereknek. Hiszen belőle lettünk, és ő is táplál minket.²¹⁵

Az istenibb javakat – vagyis mindazt, amit a lelkeknek ad azáltal, hogy eloldja őket a testtől, majd felvezeti őket az istennel [152b] rokon lényekhez, valamint az isteni fény sugarából való finom és rugalmas szállítóeszközt, melyet azért kaptak a lelkek, hogy biztonsággal szállhassanak alá a keletkezésbe – foglalják csak mások méltóképpen himnuszaikba, mi pedig

208 **A keletkezésben lévő térségről:** a Hold alatti világról; **istenek:** a földi térségben, az elemekhez kapcsolódó isteni lények.

209 **Az elemek négyrétű természetét:** a négy elemből álló természet; **a három magasabb rendű fajjal:** angyalok, daimónok, hérószok, vö. fent, § 145c; **lelkeket... amelyek köré az említett elemek rögzültek:** a négy elem maga is lélekkel teli.

210 **A rész-lelkeknek (meristai psychai):** az individuális (alapvetően emberi) lelkek (az egyetemes lélekről azért nem esik szó, mert az a Nap értelmes tartományával/működésével esik egybe); **ragyogásával (lamprotés):** ahogy a Nap fénye a fizikai tárgyakat szűríti és így könnyebbé teszi, ugyanígy a lelkeket pedig magához emeli (vö. *Az istenek anyjához* 172b–c).

211 **Az egyetemes természet (holé physis):** a Hold alatti világ egészét, főképp annak vegetatív működését; **lobbantja életre:** fényének melegével, vö. § 21, 155a; **a termékenységet (to gonimon):** vö. § 14, 145a–b.

212 **Rész-természetek (meristai physeis):** az egyes fizikai lények, dolgok és jelenségek (példákat a szerző maga hoz); **létük célja: telosa** vagy végkifejlete.

213 Vö. fent, § 11. Az ember fizikai mivolta tehát egyike a rész-természeteknek.

214 **A Nap-királyról:** a földi jelenségek tulajdonképpeni oka is az értelmes Nap, noha hatását az égitest közvetíti; **kétféle kigőzölögést:** vö. Aristotelés: *Meteorológia* II 3–4; **föld alatti folyamatok:** leginkább vulkanikus tevékenységek, vö. Aristotelés: uo. II 8.

215 Vö. Platón: *Állam* VI 509b.

inkább csak higgyük el, és ne igyekezzünk érvekkel alátámasztani őket.²¹⁶ Ami viszont olyan természetű, hogy mindenki megismerheti, késlekedés nélkül el kell mondanunk.

Az ég számunkra a bölcsesség tanítómestere – mondja Platón:²¹⁷ általa ismertük fel a szám fogalmát, hiszen a számok közti különbségeket kimondottan a Nap keringése révén [152c] ismertük fel (maga Platón is a nappal és az éjszakát említi először);²¹⁸ azután a Hold fényéből kiindulva – melyet ez az istennő a Naptól kap – később előrehaladtunk az ilyen irányú ismeretekben, ennek során minden esetben az ezzel az istennel való összhangot tartva szem előtt. Erről beszél Platón maga is egy helyütt, hogy tudniillik mivel az emberi élet eleve gyötrelmes, az istenek megkönyörültek rajtunk, és játszótársul mellénk adták Dionysost és a Múzsákat.²¹⁹ Azt pedig már láttuk, hogy a Nap ezeknek közös [152d] vezére: Dionysosnak atyjaként szerepel himnuszainkban, a Múzsáknak pedig a vezéréként.²²⁰

Ami pedig a társuralkodóját, Apollónt illeti: vajon nem ő az, aki jósdákat állított szerte a földkerekségen, aki embereknek isteni bölcsességet juttatott, valamint vallási és politikai törvényeket adott városoknak és államoknak?²²¹ Ő szelidítette meg az anyaországtól távoli görög városok alapítása révén a lakott világ nagy részét, és így készítette őket elő arra, hogy könnyebben elfogadják a rómaiak fennhatóságát, akik maguk is nem csupán származásuk, hanem vallási törvényeik tekintetében is görögök.²²² [153a] Az istenek iránti kegyességük alapjait is teljes egészében görög módra fektették le és őrizték meg, sőt államberendezkedésüket is úgy alapozták meg, hogy az a

legjobb alkotmánnyal rendelkező államok egyikénél sem rosszabb, sőt éppen hogy jobb, mint bármely más használatban lévő államforma.²²³ Ezek alapján láttam be magam is, hogy államunk mind eredetét, mind pedig államformáját tekintve hellén állam.²²⁴

Elmondom még neked azt is, hogyan gondoskodott mindannyiunk egészségéről és [153b] fennmaradásáról azzal, hogy nemzette és leküldte közénk Asklépiost, a mindenség megtartóját;²²⁵ és miképpen gazdagított bennünket sokféle erénnyel, amikor Aphroditét és Athénéét együtt küldte le gondviselőnknek, és már-már törvényileg tiltja meg, hogy bármi más céllal egyesüljünk, mint hogy hozzánk hasonló <utód> jöhessen létre.²²⁶ Ezért van az is, hogy keringését követve minden, ami földből sarjad, és a legkülönfélébb állatok is arra serkennek, hogy magukhoz hasonlót nemzzenek.²²⁷

Szükséges-e még magasztalnunk sugarait [153c] és fényét is? Hiszen nyilván mindenki tisztában van azzal, milyen félelmetes a holdtalan és csillagtalan éj, és ebből nyilván látható, micsoda ajándéka a Napnak számunkra a fény. Bár ezt folyamatosan, szünet nélkül árasztja éjjel is ott, ahol szükséges (a Holdtól fölfelé), nekünk az éjszaka révén enyhülést ad a faramaktól.²²⁸

Sosem lenne azonban vége a szónak, ha valaki minden ilyesmire ki szeretne térni. Mert nincs semmi olyan javunk [153d] az életben, amit ne ettől az istentől kapnánk, akár úgy, hogy ő egyedül adja tökéletes formában, akár úgy, hogy a többiek keresztül <érkezik hozzánk>, de tökéletessé ő teszi.²²⁹

216 **Istenibb javokat:** lelki adományokat; **az istennel rokon (syngenés) lényekhez (usia):** az értelmes istenekhez és a magasabb rendű fajokhoz (vö. § 14), akik mind a Nappal együtt jöttek létre, vö. § 3, 133a és § 11, 142a; a lélek felemelkedéséhez vö. fent, 213. jegyzet, § 6, 136a–b és § 21, 154c–d; **az isteni fény-sugárból való finom és rugalmas szállítóeszközt (ochéma):** amely átmenetet képez a testetlen lélek és a négy földi elemből álló test között, így képes összekapcsolni őket; **biztonsággal szállhassanak alá a keletkezésbe:** ne érje őket megrázkódtatás, amikor a testetlen lélek összekapcsolódik a számára durva anyagi világgal; **foglalják csak mások méltóképpen himnuszai-ba:** ez a kifinomult elmélet nem illik bele ebbe a nagyközönségnek szánt himnuszba, vö. § 5, 134d.

217 A hagyományosan Platónnak tulajdonított *Epinomis* 976c–977a összefoglalása.

218 **A szám fogalmát:** *Epinomis* 978b–979a: a nap(pal) alapegység, amely elvezet az egy fogalmához; **ismertük fel:** ismétlés az eredetiben is; **említi először:** *Epinomis* 978c–d, vö. *Timaios* 39b5–c5; **azután a Hold:** vö. *Epinomis* 979a, ill. § 1, 131a–b (Iulianus saját tapasztalatai); **a Naptól kap:** vö. § 17, ahol Athéné az értelmes fény közvetítője (feltehetően a láthatóé is); **ismeretekben:** vö. *Epinomis* 979a; **ezzel az istennel:** a Nappal.

219 **Erről:** hogy az istenek az égen keresztül tanították és tanítják az emberiséget; **Platón maga is egy helyütt:** *Törvények* II. 653c–d, 665a; **Dionysost és a Múzsákat:** az önfeledtséget és a művészeteket.

220 **Atyjaként:** Zeus mivoltában; **vezéréként:** mint Apollón Musagetés, vö. fent, § 13 E.

221 **Társuralkodóját (symbasileuón), Apollónt:** vö. fent, § 17, 149c–d, § 13 C; **isteni bölcsességet... törvényekkel:** a jóslatok révén.

222 **Szelidítette meg:** civilizálta; **városok alapítása:** gyarmatvárosok, kolóniák; **görögök:** a szerző itt a rómaiak görög (hellén) kulturális eredetét hangsúlyozza.

223 **Kegyességük (eupistia):** a hagyományos római vallásosság (*pietas*).

224 **Hellén (görög) állam:** a hellénizmus Iulianus számára a birodalom kultúrájának összefoglaló neve volt, kivonva belőle a sajátosan keresztény összetevőket (vö. *Contra Galileos* című vitairatával).

225 **Neked:** a majdani hallgatóságnak vagy kifejezetten Salustiosnak, vö. § 24; **nemzette és leküldte közénk Asklépiost:** az orvosisten transzcendens (az értelmes világból kiinduló) eredete és emberek közötti megnyilvánulása (vö. fent, § 13 F); **megtartóját:** itt a görögben a *sótér* szó áll; a keresztény „megváltó” kifejezés is ennek a fordítása.

226 **Sokféle (pantoian) erénnyel:** itt kifejezetten a szexualitás összefüggésében; **Aphroditét és Athénéét együtt:** a nemi vágy (termékenység) és a józan mértékletesség transzcendens princípiumai ök, vö. fent, § 17 és 18; **már-már törvényileg:** inkább egy ideálról van tehát szó; **hozzánk hasonló:** ahogy a magasabb princípiumok is hasonlót hoznak létre magukból (vö. § 3, 132d–133a), úgy a biológiai egyedek is.

227 **Keringését követve:** az évszakok váltakozásával.

228 **A Holdtól fölfelé:** ahova nem vetődik az anyagi föld árnyéka, ott (ti. az éteri szférákban) a fény folyamatosan világít és tündököl; **enyhülést ad:** még a sötétség sem rossz tehát, amennyiben a romlandó természet javát szolgálja (vö. § 8, 137d).

229 **Szónak (logos):** a beszédnek; **ettől az istentől:** a Naptól; **tökéletessé ő teszi:** a fénye révén; így a többiek adományai is végső soron a Nap adományai.

§ 21. A Nap különleges viszonya Rómához

Ráadásul nekünk még városunk létrehozója és vezetője is ő.²³⁰ Nem csupán annak akropolisán lakozik ugyanis ott – Athéné és Aphrodité társaságában – Zeus, aki a himnuszok szerint mindenek atyja, hanem Apollón is a Palatinus dombon, és maga a Nap is, ezen a hétköznapi és jól ismert nevén.²³¹

Ami pedig azt illeti, hogy mi, Romulus és Aeneas leszármazottai [154a] minden tekintetben és teljesen hozzá tartozunk, erről sokat tudnék mesélni, most mégis csak tömören, a legismertebb dolgokat mondom el.²³² Aeneasról azt mondják, hogy Aphroditéből származik, márpedig ő a Nap segítője és rokona.²³³ Városunk alapítójáról pedig azt hagyta ránk a fáma, hogy Arés gyermeke – ezt a hihetetlen állítást a későbbi csodás jelek igazolták, hiszen, mint mondják, egy nőstényfarkas szoptatta meg.²³⁴ Annak említését, hogy Arés, akit az Emesában lakó szírek Azizosnak mondanak [154b], a Nap előtt vonul, mivel már beszéltem róla korábban, most talán elhagyhatom.²³⁵ Miért tartozna ugyanakkor a farkas inkább Aréshez, mint a Naphoz? Hiszen *lykabas*nak nevezik az istenről az egy évnyi időt.²³⁶ És nemcsak Homéros, valamint a legismertebb görögök illetik ezzel a névvel, hanem még maga az isten is; azt mondja ugyanis, hogy bevégzi „körtáncsal *lykabast*, a tizenkéthónapu ösvényt”.²³⁷ [154c] Ha akarod, mondok ennél is perdöntőbb bizonyítékot annak alátámasztására, hogy városunk

alapítóját nem egyedül Arés küldte le közénk, hanem, noha testének megalkotásához valószínűleg segítségül vett egy Arés kíséretéhez tartozó nemes daimónt – azt, akiről úgy mondják, megkörnyékezte Silviát, amint épp fürdővizet vitt az istennő számára –, a maga egészében mégis a Naphoz szállt alá Quirinus isten lelke.²³⁸ Mert úgy gondolom, hinnünk kell a hagyománynak. A láthatók fölötti királyságon osztozó [154d] Nap és Hold pontos együttállása ugyanis éppúgy, ahogy a földre vezette, ugyanúgy vissza is vezette lelkét, amelyet a Földtől vett át, miután testének halandó részét villám tűzével megsemmisítette.²³⁹ Ily módon teljesen világos, hogy a földi dolgok alkotónője pontosan a Nap alá kerülve befogadta Quirinust, amikor Athéné-Gondviselés segítségével a Föld felé tartott; amikor pedig a Földről újra fölfelé szállt, visszavezette a mindenség királyához, a Naphoz.²⁴⁰

[155a] Ha akarod, mindezek további alátámasztására megemlíthetem Numa király művét is.²⁴¹ Szent szüzek a Naphoz származó ki nem alvó lángot őriznek nálunk a nemmúló Hórakat utánozva, akik a Hold alatt az istentől származó tüzet őrzik.²⁴² De mondhatok még ennél is erősebb bizonyítékot erről az istenről: magának a legistenibb királynak a művét.²⁴³ A hónapokat szinte az összes többi nép a Hold alapján számolja, egyedül mi és [155b] az egyiptomiak igazítjuk az egyes évek napjait a Nap mozgásához.²⁴⁴

230 **Ráadásul nekünk még:** azaz a rómaiaknak; **városunk (polis):** államunk, amely kezdetben városállam volt; **létrehozója és vezetője:** az *archégos* szó mindkettőt jelenti.

231 **Akropolisán:** fellegrában (vö. § 17, 150a), a Capitolinus dombon; **Athéné... Aphrodité... Zeus:** Minerva, Venus és Iuppiter, de Venus itt különös módon Iunót (Hérát) helyettesíti; **mindenek atyja:** így azonos a Nappal, vö. § 6, 136a; **Apollón... a Palatinus dombon:** Augustus emelte; Apollón azonos a Nappal, vö. § 17, 149c; **maga a Nap:** Sol; Aurelianus emelt neki templomot 274-ben.

232 **Hozzá tartozunk:** a Nap Róma istene; **a legismertebb dolgokat:** a himnusz általános célkitűzésével összhangban.

233 **Aphroditéből származik:** a római hagyomány szerint Aeneas anyja Venus; **segítője és rokona:** vö. § 18.

234 **Városunk alapítójáról:** Romulusról; **Arés:** Mars, a háború istene; **hihetetlen állítást (paradoxon):** hogy ember létére egy isten volt az apja; **nőstényfarkas (théleia lykos):** vö. Livius I. 4; Plutarchos: *Romulus* 4; mivel a farkas Mars szent állata, ez annak volt a jele, hogy a gyermek (és ikertestvére, Remus) ettől az istentől származik.

235 **Már beszéltem róla korábban:** vö. § 18; ez azt bizonyítja, hogy Arés a Napnak van alárendelve, így Romulus közvetlenül a Naptól származik.

236 Eszerint az etimológia szerint a *lyka* a 'farkas' (*lykos*) szóból, a *-bas* pedig a *bainó* ('menni') igéből ered, így a szó azt jelenti: 'farkasösvény', a farkas maga pedig így módon a Napot jelenti; elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a *lyka-* a *lyké* ('hajnal-fény'), *leukos* ('fehér') és a latin *lux* ('fény') szóval rokon, így a *lykabas* 'fényösvény' jelent: a Nap, a legfőbb égi fény éves útját; így tehát Romulus közvetlenül a Naptól származik.

237 **Homéros és a legismertebb görögök:** vö. *Odysszeia* XIV. 161, XIX. 306; Apollónios Rhodios: *Argonautika* I. 198, I. 610; **maga az isten:** Apollón, aki a Nappal azonos; **tizenkéthónapu ösvényt:** az év körét, a Zodiákus pályáját; a verssorhoz vö. Nonnos: *Dionysiaka* VI. 243, XXXVIII. 114.

238 **Testének megalkotásához:** test és lélek külön alakul ki, bár a kettő között összefüggés áll fenn; **Arés kíséretéhez tartozó (Aréikos) nemes daimónt:** a daimónok és más, magasabb rendű lények tehát istenek kíséretéhez tartoznak; **Silviát, amint épp fürdővizet vitt az istennő számára:** kultikus céllal; az istennő Vesta, legalábbis a hagyomány szerint Silvia neki volt szentelve; **a maga egészében:** testétől függetlenül; **Quirinus isten:** a megistenült (és eszerint eredetileg is isteni) Romulus.

239 **A láthatók fölötti királyságon:** a fizikai, különösen a Hold alatti világ; **osztozó Nap és Hold:** a Hold a keletkezés világának áll az élén, ahogy a Nap az egész fizikai mindenségnek; **pontos együttállása (synodos akribés):** teljes napfogyatkozás; **a Földtől vett át:** a Hold átvette Romulus felfelé szálló lelkét, majd az együttállásból adódó közelség révén továbbította azt a Napnak; **testének halandó részét:** a négy elemből felépülő fizikai testet, feltehetően a lelket hordozó fény-testtel (vö. § 20, 152b) szembeállítva; Livius I. 16 és Plutarchos: *Romulus* 27 csak viharról beszél.

240 **A földi dolgok alkotónője:** a Hold; **a Nap alá kerülve befogadta (edexato):** egy teljes napfogyatkozás során befogadta („megfogant”); **Quirinust:** Romulus isteni lelkét; **Athéné-Gondviselés segítségével:** vö. § 17.

241 **Numa király:** a hagyomány szerint ő fektette le a római vallás alapjait.

242 **Szent szüzek:** a Vesta-szüzek; **a Naphoz származó ki nem alvó lángot őriznek:** nem hagyják kialudni a Nap fényével gyújtott szent lángot; **a nemmúló Hórakat utánozva:** a Vesta-szüzek az évszakokat imitálják; **a Hold alatt az istentől származó tüzet őrzik:** az év körforgása során a négy évszak a maga sajátos módján a Nap éltető tüztét őrzi a földi világban.

243 **Erről az istenről:** arról, hogy a Nap Róma istene; **a legistenibb királynak:** Numának; **művét:** egy másik, általa bevezetett intézményt.

244 **Az összes többi nép a Hold alapján:** számos ókori nép lunáris (Hold-) vagy luniszoláris (a Holdhoz és Naphoz igazított) nap-

Ha ezenkívül még azt is elmondanám neked, hogy Mithrast is tiszteljük, és a Napnak négyévenként ünnepi játékokat rendezünk, viszonylag új keletű dolgokat mondanék.²⁴⁵ Jobb is talán, ha inkább a régebbiek közül említék meg egyet.²⁴⁶

§ 22. A római újév mint Róma és a Nap különleges viszonyának bizonyítéka

Az év körforgásának kezdőpontját minden nép máshová helyezi: ki a tavaszi napéjegyenlőség idejére, ki a nyár csúcspontjára, legtöbben pedig akkorra, amikor már befejeződik a szüreti időszak.²⁴⁷ Ezzel a Nap leginkább szembeötlő adományait ünneplik.²⁴⁸ [155c] egyikük a munkálatok megkezdésének kedvező időpontját, mikor a föld virul és ujjong, növekedésnek indul minden gyümölcs, hajózhatóvá válnak a tengerek, a mosolytalan és komor telet pedig derűsebb idők váltják fel; mások a nyár szakát tüntették ki tiszteletükkel, mert ekkor már nyugodtan lehet bizakodni, hogy lesz termés: a magvak már begyűjtve, az érés a tetőfokán, már [155d] puhák a gyümölcsök a fákon; megint mások, az előbbieknél is eszesebbek, úgy gondolták, hogy akkor ér véget az esztendő, mikor már az összes termés elérte legtekélyesebb állapotát, s épp romlásnak indulna: ebből a megfontolásból minden évben a szüret végeztével rendezik meg az újévi ünnepet.²⁴⁹

A mi ősatyáink viszont Numa, e legistenibb király idejétől fogva még ennél is nagyobb mértékben tisztelték ezt az istent, így a hasznosság szempontját félretéve – nyilván mert eleve isteniek és kimagasló szellemi képességűek voltak – magát a mindezek mögött álló okot látták meg, és [156a] egyhangúlag úgy rendelkeztek, hogy ebben a mostani évszakban kell megrendezni az újévünnepet, amikor a Nap- király újra elindul

tárt alkalmazott; **egyedül mi és az egyiptomiak**: tisztán szoláris naptárt, amely a Holdat figyelmen kívül hagyja, jellemzően ez a két ókori nép használta.

245 **Mithrast is tiszteljük**: Mithras kultusza elterjedt volt a császárkorban, és számos ponton érintkezett a Nap-kultusszal (vö. László 2005); **viszonylag új keletű**: Aurelianus (Kr. u. 270–275) alapította.

246 A műben a szerző a régi és közismert dolgokat részesíti előnyben; a hagyományos érv ez esetben a római újév ősi időpontja és annak szoláris értelmezése.

247 **Az év körforgásának kezdőpontját**: az újév napját és ünnepét; **tavaszi napéjegyenlőség**: a tavasz viszonylag könnyen azonosítható pontja; úgy tűnik, a másik két alternatív újévünnep is a nyári napfordulóra, ill. az őszi napéjegyenlőségre utal.

248 Ebben a megközelítésben végső soron minden újév Nap-ünnep, legfeljebb nem tudatosan, és csak különböző mértékben találják el a lényegét.

249 **Eszesebbek (kompsoteroi)**: ironikus, mert ezt és a másik két alternatív időpontot is hasznossági vagy esztétikai szempontokra vezeti vissza, miközben kissé lentebb épp az ezeken való felül-emelkedés miatt dicséri a római ősatyákat; **az összes termés**: a hangsúly az *összesen* van.

250 **Nagyobb mértékben tisztelték ezt az istent**: ennek a virtuális újév-meghatározási versenynek a győztese az, aki a leginkább felismeri, mi az igazi Nap-tisztelet; **a hasznosság szempontját félretéve**: Iulianus platonikus világképében ez nagy erény; **eleve isteniek és kimagasló szellemi képességűek**: talán mert lelkük

felénk, maga mögött hagyva a legtávolabbi délvidéket, hogy mint a kocsiversenypálya fordulószoportát, úgy kerülve meg a Bak<térítő>t, délről észak felé haladva részt adjon majd nekünk az éves javakból.²⁵⁰

Hogy pedig tényleg ebből a megfontolásból jelölték így ki az évenkénti újévünnepet, a következőkből bárki beláthatja. Nem arra a napra helyezték ugyanis az ünnepséget, amelyiken az isten [156b] megfordul, hanem arra, amelyiken mindenki számára láthatóvá válik, hogy délről visszafelé tart az északi csillagképek irányába.²⁵¹ Mert még fogalmuk sem volt az aprólékosan kimunkált csillagászati táblázatokról, amelyeket a káldeusok és az egyiptomiak találtak ki, Hipparchos és Ptolemaios pedig tökéletesítettek, hanem érzékszerveikre hagyatkozva határoztak, és a látható jelenségeket követték.²⁵²

Az utókor pedig, mint mondtam, egyetértett abban, hogy megfigyelésük helyes volt. Újév előtt, rögtön az utolsó hónapot, azaz Kronos havát követően rendezzük a Nap tiszteletére a látványos versenyt, az ünnepséget [156c] a legyőzhetetlen Napnak ajánlva.²⁵³ Ezután már nem illő olyan látványosságokat rendezni, amelyek az utolsó hónapra jellemzőek, és homályosak ugyan, mégis szükségesek; hanem a Kronos-ünnepekhez, az évkör utolsó ünnepéhez közvetlenül kapcsolódnak a Nap-ünnepek.²⁵⁴

BEFEJEZÉS

§ 23. Fohászok és általános összefoglalás

Bárcsak megadnák a király-istenek, hogy himnuszokkal és áldozatokkal még sokszor megünnepelhessem ezt az ünnepet, de köztük is legelső sorban maga a mindenek királya, a Nap.²⁵⁵

a Naptól, nem valamelyik alárendelt istentől származott; **magát a mindezek mögött álló okot**: a fényt és annak növekedését, mint az összes többi természeti javak közös forrását és előfeltételét; **a mostani évszakban**: télen; **a kocsiversenypálya fordulószoportát**: a Nap tradicionális ábrázolása (quadrigrán, négyfogatú szekéren) itt minden bizonnyal közrejátszik; **kerülve meg a Bak<térítő>t**: érintve a Baktérítőt, majd a téli napfordulókort (akkoriban december 25.) visszafordulva; **majd**: az év során; **az éves javakból**: amiket a többiek ünnepelnek.

251 **Nem arra a napra helyezték**: a tényleges napforduló (december 25.) és római újév (január 1.) közti eltérésből a császár érvet kovácsol a római ősatyák naphívóságának alátámasztására; **mindenki számára láthatóvá válik**: január 1-jén már szemmel láthatóan hosszabbak a nappalok, mint karácsonykor.

252 **Csillagászati táblázatokról**: a Nap járásával kapcsolatos megfigyelések; **káldeusok**: babilóni papok és tudósok; **Hipparchos és Ptolemaios**: az ókori csillagászat nagyjai a Kr. e. 2., ill. a Kr. u. 2. században; **érezékszerveikre hagyatkozva**: mint az ifjú Iulianus, vö. § 1.

253 **Kronos havát**: Saturnus havát, amely a téli napfordulóig tartott; **a látványos versenyt**: a téli napforduló alkalmából; **a legyőzhetetlen Napnak**: Sol Invictus.

254 **Homályosak**: sok karnevalisztikus, illetlen elemet tartalmaznak; **a Kronos-ünnepekhez (Kronia)**: Saturnalia; **Nap-ünnepek (Hélia)**: a téli napfordulóhoz kapcsolódóan.

255 **Király-istenek**: a Nap, Apollón, Dionysos, a Hold és más, királyi (királynői) státusú istenek; **még sokszor megünnepelhes-**

Ő, aki a Jó termékeny lényegéhez kapcsolódva öröktől fogva jött létre, és középső az értelmes [156d] istenek között;²⁵⁶ aki együvé tartozással tölti be őket és temérdek szépséggel, a termékenység túlaradó bőségével, tökéletes értelemmel és egyszerre minden jóval időtlenül;²⁵⁷ aki jelenleg is bevilágítja látható, az egész ég közepén járó, öröktől fogva saját trónusát, és részt ad a látható mindenségnek az értelmi szépségből;²⁵⁸ aki az eget mindenestül betölti istennel, mégpedig annyival, ahányat ő maga [157a] önmagában értelmes formában tartalmaz, és akik körülötte osztatlanul vannak sokan és Egy-képpen csatlakoznak hozzá;²⁵⁹ sőt a Hold alatti térséget is egyben tartja az örökös keletkezés és a körkörös testből származó javak révén;²⁶⁰ aki gondoskodik az emberi faj egészéről, és külön is a mi városunkról, mint ahogy az én lelkemet is öröktől fogva elhelyezte a létben, és az ő követőjévé jelölte ki!²⁶¹

Bárcsak megadná tehát azt is, amiért az imént [157b] fohászkoztam! De őrizze meg városunk egész közösségét is, jóindulatúan biztosítva a számára lehetséges örökkévalóságot;²⁶² engem magamat is mindaddig tegyen sikeressé emberi és isteni dolgok terén egyaránt, amíg csak élni enged; életben maradni és az élet polgárának lenni pedig addig engedjen, ameddig neki kedves, nekem javamra, a római közügyeknek pedig hasznukra van.²⁶³

§ 24. Ajánlás, köszönetnyilvánítás, záró fohász

Ezeket bátorokdram leírni neked, kedves Salustiosom, az isten háromszoros alkotásának megfelelően nem több, mint [157c] három éjszaka alatt, amint erőmből futotta és eszembe idéző-

dótt, mivel múltkori, a Kronos-ünnep alkalmából írott műve-
met sem tartottad teljesen elvetendőnek.²⁶⁴

De ha ugyanerről tökéletesebb és beavatottabb gondolato-
kat kívánál tanulmányozni, akkor olvasd el, amit az isteni
Iamblichos írt ugyanerről, és ott megtalálod majd az emberi
bölcesség tökéletes megvalósulását.²⁶⁵ Bárcsak megadná a
[157d] nagyságos Nap, hogy az én rá vonatkozó tudásom se le-
gyen semmivel sem csekélyebb, és taníthassak minden embert,
de külön-külön is azokat, akik méltók a tanulásra.²⁶⁶ Addig is,
amíg ezt nekem megadja az isten, fejezzük ki együtt tisztele-
tünket az isten kedvelte Iamblichos iránt, hisz tőle származik
az is, amit most – egy keveset a sokból – végigtekintettünk,
már ahogy értelmünkbe idéződött.²⁶⁷ Nála, jól tudom, senki
sem fog tökéletesebbet mondani, még akkor sem, ha nagyon
nekiveselkedne, és rengeteg újítást adna hozzá az ő tanítá-
sához: biztosan kívül kerülne [158a] az istennel kapcsolatos
legigazibb belátáson.²⁶⁸ Nyilván hiábavaló is lett volna őtána
bármit is írnom, ha tanító célzattal mondtam volna el mind-
ezt.²⁶⁹ Miután viszont csupán hálaadó himnuszt akartam írni az
istenről, mindössze azt az egyet véve tervbe, hogy mivoltáról
beszéljek, ahogy erőmből telik, úgy hiszem, nem hiába mondtam
el mindezt, miután a „tégy, mint bírja erőd, szentül örök
isteneinknek” sort én [158b] nemcsak az áldozatokra, hanem
az istenekhez intézett dicséretre is vonatkoztatom.²⁷⁰

Harmadszorra fohászkoztam tehát, hogy ezen buzgalmamért
cserébe legyen hozzám a mindenség királya, a Nap, és
adjon nekem jó életet, tökéletesebb gondolkodást, isteni értel-
met, és azt, hogy az életből történő sors rendelte távozásom a
lehető legszelídebb legyen és megfelelő időben következze
be, azután pedig feljuthassak hozzá, és nála maradhassak – ha
lehet, örökké, ám ha ez több, [158c] mint amit életemmel ki-
érdemelnék, legalább számos ezredévnnyi korszakon át!²⁷¹

sem: a császár ezen kérése nem talált meghallgatásra: 363 június
26-án elesett egy csatában.

256 Származása és definíciója: vö. § 3; **termékeny lényegéhez**
(*gonimos usia*): termékenyítő mivoltához.

257 Adományai az értelmes isteneknek: vö. § 3, 133b, § 14.

258 Vö. § 15, 146c.

259 Vö. § 13, 143b, § 16–17.

260 Vö. § 8, § 19; **egybetartja:** fenntartja.

261 **Az emberi faj egészéről:** vö. § 20; **a mi városunkról:** Rómá-
ról, úgy is, mint az egész birodalomról, vö. § 21–22; **elhelyezte**
a létben (*hypestésen*): létrehozta, vö. 28. jegyzet; **követőjévé**
(*hopados*): vö. § 1, 130b.

262 **Városunk egész közösségét:** a Római Birodalmat.

263 **Az élet polgárának lenni** (*empoliteuesthai*): részt venni a földi
életben.

264 **Salustiosom:** vö. a címben foglalt ajánlást; **az isten három-
szoros alkotásának** (*démiurgia*) **megfelelően:** a láthatatlan-ér-
telmi, az égi és a Hold alatti létszintek hármasságát imitálva; **a**
Kronos-ünnep alkalmából írott műve- met: valószínűleg a csá-
szár *Kronia*, avagy *Caesares* (Császárok) című szatírája.

265 **Amit az isteni Iamblichos írt ugyanerről:** a jelen mű elveszett
forrása.

266 **Nagyságos** (*mezas*) **Nap:** a Nap a maga transzcendens valójá-
ban; **taníthassak minden embert:** mint császár és (hellén) teo-
lógus.

267 **Ahogy értelmünkbe idéződött:** ennek alapján a iamblichosi
eredetit a császár fejből jegyezte le.

268 **Rengeteg újítást:** az újítás nem csupán felesleges, hanem kifeje-
zetten negatív megítélés alá is esik, vö. *Ep.* 89b, p. 153.18 Bidez;
kívül kerülne: túllőne a célon.

269 **Tanító célzattal:** tudományos szándékkal.

270 **Hálaadó** (*charistérios*) **hymnuszt:** utalás a műfajra; **az istenről:**
a Napról; **mivoltáról** (*usia*): ez most magában foglalja az erőiről
és műveiről mondottakat is; **tégy, mint bírja erőd** (*kad' dynamin*
erdein): Hésiodos: *Munkák és napok* 336, szó szerinti fordítás-
ban (Trencsényi-Waldapfel I. tolmácsolásában: „Mint csak bír-
ja vagyunkád, áldozz isteneidnek”); **szentül... áldozatokra...
az istenekhez intézett dicséretre:** a „szentül tenni” (*erdein*
hiera) mindkettőt jelentheti.

271 **Buzgalmamért cserébe:** a mű gyors és őszinte, hálaadó célza-
tú megírásáért; **isteni értelmet:** a Nap-isten által megvilágított
értelmet; **feljuthassak hozzá, és nála maradhassak:** az emberi
élet végső célja, vö. § 6, 136a–b.

Bibliográfia

- Athanassiadi, P. 1977. „A Contribution to Mithraic Theology. The Emperor Julian’s *Hymn to King Helios*”: *JThS* 28, 360–371.
- Baker-Brian, N. – Tougher, Sh. (szerk.) 2012. *Emperor and Author: The Writings of Julian the Apostate*. Swansea.
- Bene L. 2007. „Görög–római filozófia”: Boros G. (szerk.): *A filozófia*. Budapest, 23–253.
- Bidez, J. (kiad., ford., jegyz.) 1972. *L'Empereur Julien, Oeuvres complètes I/2: Lettres et fragments*. Paris.
- Buzási G. 2008. „A mítosz repedései. Újplatonikus hermeneutika Iulianus császárnál”: *Ókor* 7/3, 35–40.
- Buzási G. 2011. „Iulianus császár naphimnusza és a karácsony eredete”: *Ókor* 10/2, 32–42.
- Csízay K. 2016. „Iulianus: *Hélioszhoz* [Or: XI (IV)]”: Tóth O. (szerk.): *A fény az európai kultúrában és tudományban*. Debrecen, 89–97.
- De Vita, M. C. 2011. *Giuliano imperatore filosofo neoplatonico*. Milano.
- Dillon, J. 1998/99. „The Theology of Julian’s *Hymn to King Helios*”: *Itaca* 14–15, 103–115.
- Fauth, W. 1995. *Helios Megistos. Zur synkretistischen Theologie der Spätantike*. Leiden – New York – Köln.
- Foussard, J.-C. 1978. „Julien philosophe”: R. Braun – J. Richer (szerk.): *L'empereur Julien. De l'histoire à la légende (331–1715)*. Paris, 189–212.
- Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M. 1998. *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Cziszter K. és Steiger K. Budapest.
- Lacombrade, Ch. (kiad., ford., jegyz.) 1964. *L'Empereur Julien, Oeuvres complètes II/2: Discours de Julien Empereur: Les Césars (X) – Sur Hélios-Roi (XI) – Le Misopogon (XII)*. Paris.
- Lautner P. (szerk.) 2004. *Pogány teológia I. Szövegértelmezés és rendszeralkotás a Plótinusz utáni újplatonistáknál*. Budapest.
- László L. (szerk.) 2005. *Mithras és misztériumai*. I–II. Budapest.
- Masaracchia, E. (kiad.) 1990. *Giuliano Imperatore, Contra Galilaeos*. Roma.
- Opsomer, J. 2008. „Weshalb nach Julian die mosaisch-christliche Schöpfungslehre der platonischen Demiurgie unterlegen ist”: Schäfer 2008, 127–156.
- Nesselrath, H.-G. (kiad.) 2015. *Iulianus Augustus: Opera*. Berlin–Boston.
- Rosen, K. 2006. *Julian. Kaiser, Gott und Christenhasser*. Stuttgart.
- Schäfer, C. (szerk.) 2008. *Kaiser Julian 'Apostata' und die philosophische Reaktion gegen das Christentum*. Berlin – New York.
- Spanheim, E. 1696. *Iuliani imperatoris opera quae supersunt omnia*. Leipzig.
- Smith, A. 2012. „Julian’s *Hymn to King Helios*. The Economical Use of Complex Neoplatonic Concepts”: Baker-Brian–Tougher 2012, 229–237.
- Smith, R. 1995. *Julian’s Gods. Religion and Philosophy in the Thought and Action of Julian the Apostate*. London – New York.
- Wallis, R. T. 2002. *Az újplatonizmus*. Ford. Buzási G. Budapest.
- Wright, W. C. 1913–23. *The Works of the Emperor Julian*. 3 vols. Cambridge, MA – London.